Existential thoughts in the novel Dar Sholehaye Aab by Morteza Mardiha*

Dr. Afsaneh Shirshahi[1]
PhD in Persian language and literature, Ilam University

Abstract
Existentialism is an important existential philosophy today. Sartre and Camus are considered as the forerunners of the philosophical school of existentialism. Issues such as the meaning of life, death and suffering are discussed in existentialism. This philosophy is worth attention due to the importance it attaches to the position of man, considering him the owner of the power of will and creativity. Indeed, man is recognized as a conscious agent. Existentialist philosophy deals more with plays and novels than philosophical treatises. Since one of the characteristics of the novel *Dar Sholehaye Aab* (In the Flames of Water) is its sociality, which mainly arises from Morteza Mardiha's correct understanding of the society, its pains and basic problems, the novel conveys the most important concerns of existences. It is full of themes such as death, suffering, fear and guilt. The author tries to portray the ugliness, corruption and inequalities of the society during the war before the eyes of the readers. The results of the research show Morteza Mardiha's worldview being influenced by philosophical studies on existential thoughts and concerns.

Keywords: Existence, Philosophical school, Dar Sholehaye Aab, Morteza Mardiha, War novel.

* Date of receiving: 2022/11/19 Date of final accepting: 2023/3/13
1 - email of responsible writer: Shirshahi_7000@yahoo.com

1. Introduction

The present study seeks to analyze and introduce a corner of Persian existentialism by analyzing the story and responding to the following questions:

- Which tenets of existentialism did Mardiha consider in creating this story?
- What are the characteristics of existential concern or existential thought in the novel and how is it reflected?

2. Methodology

In this research, a descriptive-analytical method is used to investigate the reflection of this philosophy in the novel Dar Sholehaye Aab (In the Flames of Water) by Morteza Mardiha. The arrangement of the subjects is such that it explains the gradual course of the author-narrator's thoughts, from the thought of death that is the result of man's encounter with the truth of existence, then to the painful awakening of the character of the story, which arises from this self-awareness, to how to believe in God as eternal consciousness. It illuminates the world and romantic union with him because it is the only way to achieve spiritual and physical immortality. In this research, the final attempt is to introduce and explain the existentialist structure in the mentioned novel. To this end, the ethical, moral, and faith approaches are intertwined in the fabric of the work.

3. Results and discussion

The novel *Dar Sholehaye Aab* includes different narrative layers which are dedicated to the rereading of ancient texts in both prose and poetry. This feature of the story gives it a postmodern flavor and makes it seem like a magical realist novel. Morteza Mardiha, the novelist, is a writer who deals more with the concerns of contemporary man and challenges of his life, without being able to find a solution for the wandering man of his time. The author is caught up in finding the philosophy and purpose of human creation, as if the sufferings, disorders, and the sad ambiguity of the purpose of living hurt him every moment. Because *Dar Sholehaye Aab* is a war novel, it shows the author's experience in a warfront with the characters in a war situation too. This provides an excuse to think about man and the mystery of his existence. By exposing people to death, war reveals their

hidden characteristics and abilities. The described society in the novel is a society that is confused and troubled, always immersed between disbelief and faith and beset with existential concerns. However, defending this society and defeating the enemy has more of a nationalistic color, which is the color of religion and faith.

4. Conclusion

The current study examined the author's reflections on the philosophy of existentialism in topics such as immortality, suffering, fear, and sin. The arrangement of the subjects is such that they express the author's thoughts gradually from thinking about death and painful awakening to how to believe in God. Sometimes, troubled and doubtful thoughts about society and man cause many of the fictional characters to be flawed and incomplete; however, they go beyond the stage of auspicious existence and reach the stage of faith and absolutism. Mardiha objects to the current situation by showing the lives of the characters in his story and the cultural conflicts caused by the war. On the surface, the story depicts a battle with a group of warriors, including the narrator and his friends, who have the holy role of defending the foundations of the society against the relentless and unmanly attack of the enemy, but then many other narrative layers become important in the course of the story. Phenomenal world is another feature of the novel Dar Sholehaye Aab. It includes the realistic and detailed description of all the elements of the story which make the otherworldly features believable. Doubts and disturbance in believability the closeness of the magical and real worlds in the novel and include the events that occur in the everyday life of the warriors in the war environment. By passing through the problems, the characters experience the suffering and fear of the environment and moral existence, and they are influenced by the pure nature that has been instilled in the human nature, thus reaching the stage of faith. It should be said that this story is the essence of the writer's existentialist ideas, pioneered by Sartre. The characters of the novel live so close to death that they no longer trust to survive in the next second and cannot find meaning in anything in this material world. Two other principles of existentialism, despair and meaninglessness, also happen in the story. The narrator and his comrades are frightened by the unfamiliar and terrifying environment of the war zone and the successive defeats in

which they are placed, and sometimes their hope turns into despair. In the end, we should consider this novel as a manifestation of the author's personal beliefs or merely an imitation of the religious foundations of a school. It is a novel in which the author cherishes the school of existentialism more than any other school and uses the elements and principles of this school more or less everywhere in his story.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فصلنامهٔ علمی کاوش‌نامه زبان و ادبیات فارسی
سال بیست و چهارم، پاییز ۱۴۰۲، شمارهٔ ۵۸، صفحات ۲۳۳-۱۸۳
DOI: 10.29252/KAVOSH.2023.19189.3330

اندیشه وجودی در رمان «در شعله‌های آب» از مرتضی مردیها * (مقالهٔ پژوهشی)

دکتر افسانه شیرشاهی[۱]
دانش‌آموختهٔ دکتری زبان و ادبیّات فارسی دانشگاه ایلام

چکیده

اگزیستانسیالیسم یکی از مهم‌ترین فلسفه‌های قرن بیستم است که به مسائل انسان که امروز «وجودی» نامیده می‌شوند، می‌پردازد. مسائلی مانند معنای زندگی، مرگ و رنج. این فلسفه از جهت اهمّیتی که برای مقام انسان قائل است و او را صاحب قدرت اراده و آفرینندگی می‌داند، شایستهٔ توجّه است. تأثیر فلسفهٔ وجودی اگزیستانسیالست بر نمایشنامه و رمان‌ها گویاتر است تا رساله‌های فلسفی.

در این پژوهش با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی به بررسی بازتاب این فلسفه در داستان بلند «در شعله‌های آب» از «مرتضی مردیها» پرداخته می‌شود. ترتیب بیان موضوع‌ها به گونه‌ای است که سیر تدریجی اندیشه‌های نویسنده-راوی را از مرگ‌اندیشی که حاصل مواجههٔ انسان با حقیقت هستی است، تبیین می‌کند. آنگاه، بیداری رنج‌آمیز شخصیّت داستانی را که برخاسته از این خودآگاهی است تا چگونگی ایمان به خداوند در مقام آگاهی جاودانهٔ جهان و اتحاد عاشقانه با او روشن می‌سازد؛ زیرا تنها راه رسیدن به جاودانگی روحی و جسمانی است. در این پژوهش کوشش نهایی بر معرفی و تبیین ساختار اگزیستانسیالیست در رمان «در شعله‌های آب» از مرتضی مردیها است که بنا بر آن، رویکردهای استحسانی و اخلاقی و ایمانی هرکدام با زیرشاخه‌های متعددش در تار و پود اثر درهم تنیده شده است.

واژه‌های کلیدی: اگزیستانس، مکتب فلسفی، در شعله‌های آب، مرتضی مردیها، رمان جنگ.

---

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۸/۲۱ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۱۲/۲۲

[۱] - نشانی پست الکترونیکی نویسندهٔ مسئول: Shirshahi_7000@yahoo.com

۱- مقدّمه

سارتر (Sartre) و کامو (Camus) به عنوان پیشروان مکتب فلسفی اگزیستانسیالیسم به شمار می‌روند. «اگزیستانسیالیسم که مبتنی بر اصالت وجود و هستی انسان است، به عنوان بینشی فلسفی در قرن نوزدهم و بیستم در اروپای غربی پا گرفت. در این مکتب فلسفی و ادبی، انسان فاعلی آگاه شناخته می‌شود و در تجربهٔ هستی و لمس معنای وجود با موقعیّت‌های مرزی «مرگ، رنج، ترس و گناه» مواجه می‌شود؛ طوری که آگاهی‌یافتن انسان از ابعاد نهفتهٔ درونی خویش و شناخت بهتر خود را سبب می‌شوند» (نبی‌زاده‌اردبیلی و صلاحی، ۱۳۹۵: ٦٦).

از آنجا که یکی از ویژگی‌های رمان «در شعله‌های آب»، اجتماعی‌بودن آن است که عمدتاً از شناخت درست مرتضی مردیها از جامعه، دردها و مشکلات اساسی آن برمی‌خیزد، این نکته، مهم‌ترین دغدغه‌های اگزیستانس‌ها را می‌رساند. رمان مذکور پر از مضامینی چون مرگ، رنج، ترس و گناه است. نویسنده می‌کوشد تا زشتی‌ها، فساد و نابرابری‌های موجود اجتماع در زمان جنگ را در برابر چشم خوانندگان به تصویر بکشد.

نتایج تحقیق نشانگر تأثیرپذیری جهان‌بینی مرتضی مردیها از تحلیل‌های فیلسوفان در مورد اندیشه و دغدغهٔ وجودی است، همان طور که فلسفهٔ اگزیستانسیالیسم تحلیل خود را از سرنوشت بشر بر استنباط بنیادی استوار ساخت و نشانه‌های هستی را برای آن در نظر گرفت.

سیدمرتضی مردیها، نویسنده، فیلسوف، روزنامه‌نگار و مترجم ایرانی است. او استاد فلسفه و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبایی بود. مردیها مدیر گروه اندیشهٔ «روزنامهٔ جامعه» بود و با روزنامه‌های «توس» و «نشاط» نیز همکاری داشت و صاحب تألیفات متعدد است.

رمان «در شـعله‌های آب» نوشـتهٔ مرتضـی مردیها در سال ۱۳۷۹، دوبار مورد تقدیر قرار گرفت و جوایزی را نیز دریافت کرد. این رمان که موضـوع آن دفاع مقدس اسـت، یـک بـار به عنوان یکی از آثار برگزیده «ادبیات جنگ» در سـال ۱۳۷۸ از جانب «بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس» معرفی شـد و بار دیگر در پاییز سـال ۱۳۷۹، به مناسـبت بیسـتمین سـالگرد دفاع مقدس، جزو آثار برتر ادبیات جنگ قرار گرفت (شیرشاهی، ۱٤۰۰:۱٦٤).

آنچه رمان «در شـعله‌های آب» را به رمانی خواندنی بدل می‌کند، روایت بی‌طرفانهٔ راوی از موقعیّت‌های جنگ اسـت. «در شـعله‌های آب» شرح روایات خاطرات نویسنده در صـحنهٔ نبرد است که در آن نویسنده–راوی به همراه هم‌رزمان و فرماندهان، با وجود نیرو و امکانات کم به مقابله با دشـمن می‌پردازند و در پایان داسـتان نیز هم‌رزمان راوی با شکستن سدّ کرخه به روی دشمن برای جلوگیری از پیشروی او، غرق می‌شوند. رمان «در شـعلـه‌های آب» از لایه‌های مختلف روایی بهره می‌گیرد: در حالی که در لایهٔ اول خود، سـعی در روایت دارد، در لایه‌های روایی، دیگر متون کهن –اعم از نثر و شعر– را بازخوانی می‌کند. این ویژگی در داسـتان که قابل رؤیت در داسـتان‌های پسـت مدرن است، لایه‌های روایی نام دارد که در رمان رئالیست جادویی به چشم می‌خورد.

نکتهٔ مهم این که گستردگی مبحث فلسفی اگزیستانسیالیسم و متفکران آن در حیطهٔ این مقاله نمی‌گنجد؛ بر این اسـاس، محدودهٔ این تحقیق در خصـوص بخشـی از این فلسفه است که تأثیر به سزایی در ادبیات نمایشی داشته و با نام‌هایی چون سارتر و کامو عجین است.

مرتضی مردیها از نویسندگانی است که در رمان خود، بیش از هرچیز به دغدغه‌های انسـان معاصـر می‌پردازد و زندگی او را به چالش می‌کشـد، بی‌آن‌که بتواند راه چاره‌ای برای انسـان سـرگردان هم‌عصر خویش بیابد. او در یافتن فلسفه و هدف آفرینش انسان

گرفتار است؛ چنانکه گویی رنج‌ها و نابسامانی‌ها و ابهام غم‌آورِ هدف زیستن، هر لحظه درونش را می‌آزارد و بیشتر زخمش می‌زند.

به دلیل این که «در شعله‌های آب» یک رمان جنگی است که هم نشان از تجربهٔ نویسنده در زمینهٔ جبهه و جنگ دارد و هم محتوایی فلسفی و دیریاب، به واقع، قرارگرفتن شخصیّت‌ها در موقعیّتی جنگی، بهانه‌ای برای اندیشیدن به انسان و رمز و راز هستی اوست. جنگ با در معرض مرگ قراردادن آدم‌ها، خصوصیّت‌ها و توانایی‌های نهفته‌شان را آشکار می‌کند (میرعابدینی، ۱۳۸۰: ۳۷). جامعهٔ توصیف‌شدهٔ «در شعله‌های آب»، جامعه‌ای است سردرگم و پریشان که همواره میان کفر و ایمان و دغدغه‌های وجودی اگزیستانسیالیستی غوطه‌ور است؛ امّا دفاع از این جامعه و غلبه بر دشمن بیشتر جنبهٔ ناسیونالیستی دارد که به رنگ مذهب و ایمان است.

۱-۱- ضرورت تحقیق

از آنجا که اگزیستانسیالیسم بخشی مهم از ادبیات مدرن است و بدون شناخت زمینه‌ها و ابعاد آن درک صحیح این ادبیات میسر نخواهد شد، هدف و ضرورت این پژوهش نیز شناخت و معرفی قسمتی از این رویکردِ ادبی در قالب نمونه‌هایی از داستان «در شعله‌های آب» است، زیرا به زعم نگارنده گرایش به اصول اعتقادی وجودگرایان در خلق این داستان بارزتر است.

بنابراین، درصدد هستیم تا با تحلیل این داستان، گوشه‌ای از ادبیات اگزیستانسالیسم فارسی را متناسب با پرسش زیر واکاوی و معرفی کنیم:

۱) مردیها در آفرینش این داستان به کدام یک از اصول اعتقادی اگزیستانسیالیست‌ها نظر داشته است؟

۲) دغدغهٔ وجودی یا اندیشهٔ وجودی در رمان «در شعله‌های آب» دارای چه شاخصه‌هایی است و چگونه بازتاب یافته است؟

از آنجا که مرتضی مردیها به وجود اگزیستانسیالیستی و مفاهیم آن توجّه دارد، زمینه‌هایی چون اختیار، ترس و مرگ و عشق در این اثر او نمودی پررنگ دارد و لازم می‌آید این رمان از منظر اندیشهٔ وجودی به روش تحلیلی-توصیفی بررسی شود.

۱-۲- پیشینهٔ پژوهش

حسن‌پور آلاشتی و امن‌خانی در مقالهٔ «اگزیستانسالیسم و نقد ادبی» (۱۳۷۸)، به بررسی جایگاه و تأثیر سارتر و هایدگر (Heidegger) در جریان‌های ادبی معاصر پرداخته‌اند و در مقاله «ادبیات و فلسفهٔ وجودی» علل پیوند اگزیستانسیالیسم با ژانرهای ادبی را بررسی کرده‌اند.

نبی‌زاده‌اردبیلی و صلاحی در «ردپایی از اگزیستانسیالیسم ادبی در داستان *انتری که لوطیش مرده بود*، اثر صادق چوبک» (۱۳۹۵)، به بررسی مکتب فوق در این رمان پرداخته و برخی اصول آن را در جای‌جای داستانش به کار برده است.

خیّری‌راوری در مقالهٔ «آثار و مبانی فلسفهٔ اگزیستانسیالیسم در آثار نجیب محفوظ با تکیه بر رمان «أولاد حارتنا» (۱۳۹۰) به بررسی اگزیستانسیالیم در رمان اولاد حارتنای نجیب محفوظ پرداخته و دریافته است که مبانی اصلی این فلسفه بویژه تأکید بر مرگ خداوند و آزادی انسان در رمان فوق نمود دارد.

در کنار این پژوهش‌ها به آثار دیگر هم می‌توان اشاره کرد که برای پرهیز از اطالهٔ کلام به این نمونه‌ها اکتفاد شد. دربارهٔ رمان «در شعله‌های آب»، پژوهشی در زمینهٔ بازتاب اگزیستانسیالیسم صورت نگرفته است. بنابراین نبود تحقیقاتی در این مورد، ضرورت انجام این پژوهش را به اثبات می‌رساند.

۲- بحث اصلی

۲-۱- درآمدی براگزیستانس و مبانی آن

اگزیستانسیالیسم یکی از مهم‌ترین فلسفه‌های قرن بیستم است که به مسائل انسان که امروز «وجودی» نامیده می‌شوند، می‌پردازد. مسائلی مانند معنای زندگی، مرگ و رنج و گناه. این فلسفه از جهت اهمّیتی که برای مقام انسان قائل است و او را صاحب قدرت اراده و آفرینندگی می‌داند، شایستهٔ توجّه است. با توجه به این که آیا فلسفهٔ اگزیستانس به وجود قدرتی مافوق بشری در هستی قائل باشند یا خیر، این فلسفه به اگزیستانسیالیسم دینی و غیردینی قابل تقسیم است. از مشهورترین متفکران دینیِ اگزیستانسیالیست، «سورن کی‌یرکه‌گور» (Kierkegaard) و از بین فیلسوفان غیردینی اگزیستانسیالست، «ژان پل سارتر» قابل ذکر است.

مؤلفه‌های اگزیستانسیالیست موضوع‌های مورد بحث در فلسفه‌های اگزیستانس است که متنوع و گوناگونند اما تنها مؤلفه‌هایی که در مورد آن اتفاق نظر دارند، عبارتند از موقعیت مرزی، خودشناسی، آزادی، مسئولیت، اضطراب، تعالی و گذر، فقدان ماهیت برای انسان و ارزش‌سازی. در بررسی مفهوم انسان در فلسفهٔ اگزیستانسیالیسم با مفاهیمی چون «طرح»، «درونگرایی»، «مسئولیّت»، «انتخاب»، «دلهره»، مجموعه‌ای از ارزش‌های مجزا و منفک از جهان ماده می‌داند «اما آن درونگرایی در این بینش، به‌تمامی، فردی نیست؛ زیرا می‌گوید که آدمی براساس «می‌اندیشم پس هستم»، نه تنها وجود خود، بلکه وجود دیگران را نیز درمی‌یابد و این مفهوم مسئولیت فرد در برابر همه ادیان است و آنچنان که سارتر معتقد است که بشر محکوم به آزادی است و محکوم است بشریت را بسازد. او محکوم است، زیرا خود را نیافریده و آزاد است، زیرا همین که پا به جهان گذاشت، مسئول اعمال خویش شد ... پس بشر وانهاده است ... وجود انباشته از مفاهیمی است که از رویکرد ما به چیزها در نتیجه یک دیدگاه و به شکلی انتخابی

بدست آمده. روشن است که وجود انسان و روشن‌ساختن ساختار این وجود، نقطهٔ عزیمت فلسفهٔ اگزیستانسیالیسم محسوب می‌شود» (باتلر (Butler)، ۱۳۸۱:۹۰).

واقعیت انسان که حاصل نفوذ عین و ذهن در یکدیگر است را به دلیل آن که چیزی از پیش آفریده شده نیست، نمی‌توان تعریف کرد. تلاش فیلسوفان اگزیستانس آن بوده است که به فهمی از انسان معاصر و امکانات او دست پیدا کنند و در واقع، به مسائل وجودی انسان بپردازند. «به‌طورکلی، می‌توان گفت که ادبیات اگزیستانسیالیستی ادبیات تراژیک و غمناک است که شاید این احساس اندوه و غم ناشی از هراس انسان از افتادن در دام مرگ و نیستی باشد» (نبی‌زاده‌اردبیلی و صلاحی، ۱۳۹۵: ٦٦).

۲-۲- مؤلفه‌های اگزیستانسیالیسم

۲-۲-۱- مراحل سیر اگزیستانس

«کی‌یرکه‌گور» (Kierkegaard) اگزیستانس را عین صیرورت و انتخاب و تصمیم می‌دانست. پس، باید مراحل مختلفی را که اگزیستانس در آنها سیر می‌کند، نیز تبیین کند -با تفاوت‌هایی که در شرح جزئیات این مراحل وجود دارد. وی به‌طورکلی، سه مرحله از سیر را از هم جدا می‌کند: ۱) مرحلهٔ استحسانی و لذّت‌جویی؛ ۲) مرحلهٔ اخلاقی و وظیفه شناسی؛ و ۳) مرحلهٔ ایمانی و مطلق‌جویی.

۱) مرحلهٔ استحسانی

هر انسانی به طور طبیعی در مرحلهٔ اوّل، با عمل خویش متولّد می‌شود و اغلب مردم تا پایان عمر هم از این مرحله فراتر نمی‌روند. «انسان در این مرحله خود را کانون همهٔ عالم تلقی می‌کند، خواسته‌هایش جزئی است و همهٔ همّت او در کسب لذّت بیشتر است. همواره در حال زندگی می‌کند. پیوستگی زمان برای او مفهومی ندارد. همه‌چیز او را به تفکّر و تأمّل نمی‌کشاند، از سطح عبور نمی‌کند، چون لاقید و بی‌عار است ... بیشتر، دستخوش اتّفاقات و تصمیمات آنی است؛ چون انتخاب آگاهانه و مصمم‌بودن

اصـولی می‌طلبد. بالاترین حدّ کمال در این مرحله آن اسـت که فرد با طرح و نقشـه‌ای درصـدد لذّت‌جویی برآید. البتّه در این روش، شخص کامیابی و حصول نتیجه از روشی که به کار برده است، او را لذّت می‌بخشد» (کی یرکگو، ۷۸:۱۳۹۱).

۲) مرحلهٔ اخلاقی

علایم ورود شـخص به مرحلهٔ اخلاقی اهمّیت‌یافتن نظم، غایت و اصـول و خواست‌های کلی در زندگی اوست. «شخص اخلاقی به خویش نمی‌اندیشد؛ به جمع می‌اندیشد. حتی خویشـتن را در ذیل اصول عام مربوط به انسانیّت می‌شناسد، به اصولی حاکم بر زندگی قائل اسـت. پس، تا می‌تواند، باید آن اصـول را بشـناسـد و حیات خود را بر آن منطبق سـازد؛ لذا اهل عمل به تکلیف اسـت. تکلیفی که خود از روی آگاهی برگزیده اسـت. هرچه را برعهده می‌گیرد، سـعی می‌کند که به‌خوبی، به انجام رسـاند. او پیش از آن که درصـدد لذّت نامقید و خوشـی‌های پخش‌شـده در آنات زمان باشـد، سرور خود را در داشتن آرامش جستجو می‌کند» (همان، ۷۹).

۳) مرحلهٔ ایمان

در مرحلهٔ اخلاق، شـخص به سوی تکلیف و وظیفه و بقا و اصول کشیده می‌شود «ولی به نظر کی‌یرکگور، این وضع بینابین است و همان طور که عنوان کتاب «یا این یا آن» را القا می‌کند، مرحله‌ای اسـت بین دو وضـع. به هرحال مرحلهٔ ایمان مرحله‌ای اسـت که انسـان در آن به بالاترین مرحلهٔ اگزیسـتانس نایل می‌شود. ایمان توأم با رنج و محنت و ریاضـت اسـت، شـور و شـوق از ایمان برمی‌خیزد، باعث پذیرش خلاف عقل و خلاف عرف می‌شود. تا وقتی انسان تابع عقل خویش است، موجودی پاره‌پاره است. با ایمان و عشـق و رضـا و تسـلیم، به موجودی یکپارچه که تمام وجودش در طلب و خواست او

خلاصه شده است، تبدیل می‌شود. در این حال، شخص عقل را از دست می‌دهد تا خداوند را بیابد ...» (همان:۸۰).

۲-۲-۲- انواع مواضع یا موقعیت مرزی

با وجود آن که مواضع مرزی یکی از مبانی اگزیستانسیالیسم به حساب می‌آید و همه اگزیستانسیالیست‌ها آن را قبول دارند، اما تعبیرهای گوناگونی از آن را برشمرده‌اند. موقعیّت‌های مرزی عبارتند از «مرگ، رنج، ترس و گناه». انسان در موقعیت‌های مرزی شکنندگی شرایط بیرونی حیات را تجربه می‌کند و به دریافتی عمیق از حیات دست می‌یابد. «مرگ همیشه با انسان است. آگاهی به مرگ موقعیتی است که دازین (به آلمانی: Dasein) [وجود] به طور کلی خود را در تهدید می‌بیند. در این حالت، دازین منتفی می‌شود و انسان به اصل هستی خویش رجوع می‌نماید و اصل اگزیستانس -که امر متعالی است- به نحوی بر او رخ می نماید. رنج همواره ملازم ذات انسان است. به تعبیر نیچه (Nietzsche) انسان چنان سخت رنج می‌کشد که خنده را اختراع کرده است» (باتلر، ۸۷:۱۳۸۱).

اگزیستانس در چنین احوالی، روی به تعالی‌بودنِ وجود خویش را تجربه می‌کند. «این تجربه نهایت و مقدّمات عقلی آن، بدون یکدیگر بی‌حاصل‌اند. عقل و تفکر بدون تجربهٔ اگزیستانسیالست در انسان به انس و الفت با امر متعالی نمی‌انجامد. «موقعیّت‌های مرزی تنها شامل یک وضعیّت استثنائی نمی‌شود؛ بلکه تجربهٔ احساسی خاص مانند اضطراب یا ترس را نیز در برمی‌گیرد» (مک‌کواری (Macquarrie)، ۸۹:۱۳۷۷).

حال، بعد از تشریح مبانی اگزیستانسیالیسم به تحلیل رمان «در شعله‌های آب» می‌پردازیم.

۲-۲-۳- تحلیل موقعیت‌های مرزی

«در شعله‌های آب» اثری واقع‌گرایانه با رگه‌های سورئالیسم دربارهٔ جنگ ایران و عراق است که در شش فصل تدوین شده و توصیفی است از صحنه‌های آغازین جنگ تحمیلی و رزمندگانی که قصد دارند با انفجار کانال‌های رود کارون، آب آن را به دشت خوزستان رها سازند و از این طریق، مانع پیشروی تانک‌های دشمن شوند. راوی داستان که خود یکی از همان افراد است، جزئیات کار را گاه به شکل نمادین به تصویر می‌کشد و حوادث متعدد آن را شرح می‌دهد.

از مهم‌ترین وجوه این رمان، عمق و چندلایه‌بودن همراه با یک حقیقت پنهان فلسفی است که مثل خونی در شریان‌های تمامیتِ رمان از مشاهدات تا توهمّات و تا سمبل‌ها جریان دارد. تعلیق و بزنگاه و نقطهٔ اوج در این داستان با یکدیگر، توأم هستند که نمونه‌هایی از آن تصویرهای پرکشش از مبارزهٔ انسان با طبیعت مثل صحنهٔ تلاش برای تغییر مسیر کارون است یا زمانی که صحنه‌هایی از جنگ را در بر می‌گیرد –مثل صحنهٔ درگیری تانک‌ها در کنار کرخه (مشیرزاده، ۱۳۷۹: ۷).

عنصر فراداستان تاریخ‌نگارانه به نویسنده این امکان را می‌دهد تا توالی و تناسب زمان را دچار اختلال سازد و زمان‌پریشی را به خواننده القا کند. پیرنگ و طرح داستان «در شعله‌های آب»، داستان‌پردازی توأم با نثر شاعرانه است. برای هر رویداد یا واقعه‌ای که در طول داستان اتّفاق می‌افتد، نویسنده همه چیز دان است. از این نظرکه شیوه‌های مدرن رمان (مثل جریان سیّال ذهن، لامکانی و لازمانی و ...) در آن اثری نیست اما در عین حال، نوعی نگرش انتقادی به شیوه‌های ماقبل مدرن در آن هست. شکست‌خوردن تقریباً تمامی حمله‌ها و خراب از آب درآمدن تقریباً تمامی نقشه‌ها در حالی که با آب و تاب کافی و آمیخته به چاشنی هیجان وصف شده‌اند، گواهی بر این مدعا است» (میرعابدینی، ۳۸:۱۳۸۰).

همچنین، نگرش‌های انتقادی اعتراض و یأس و نومیدی از شکست‌های پی در پی که گاهی، توأم با صحنه‌هایی پر از هول و هراس و تردید است، خصلت پست‌مدرن‌بودن آن را غنی‌تر کرده است. در شگرد پسامدرنیستی این رمان، نویسنده به طرزی خودآگاهانه مرز بین تاریخ و خیال‌پردازی را مخدوش می‌کند و در مورد معناداربودن زمان و گذشت آن، ابراز تردید می‌کند:

«همه‌چیز آماده بود تا از پس فترتی کوتاه، تن لوندِ غزل دوباره روی پیکر چغر حماسه، سنگینی کند و پشت او را به خاک بنشاند. تا دوباره، خسرو آب تنی شیرین را در چشمه نظاره کند؛ تا دوباره، بیژن به تماشای بزمگاه منیژه برود؛ تا دل‌های هرزه‌گرد به چین زلف یار بروند ...» (۹۷).

یکی از خصوصیات متون پسامدرن می‌تواند بهره‌گیری از آثار، بی‌نظمی زمان در روایت رویدادها و همچنین زنده‌شدن حوادث تاریخی و تکرار یا ادامهٔ آن حوادث در دنیای جدید باشد، چنان‌که در این رمان، متون گذشته همواره در وصف مجروحین و شهادت رزمندگان و سایر حوادث به کار گرفته می‌شود:

«... همین قدر می‌خواهم بگویم اخوی امام حسین (ع) هم شب عاشورا اوضاعش بدتر از این بود، ولی با همه اینها امام عقب نکشید ...» (۱٤۲).

یا نمونهٔ دیگر از تاریخ در نقل ماجرا هنگامی است که نویسنده-راوی عشق «عبود» را به داستان شیرین و فرهاد و ستون پنجم را به بیستون با ایهام گره می‌زند:

«آن جام شیرینی که خسرو و فرهاد یکجا بستهٔ بند آن بودند، عبود که بود که بتواند از آن حذر کند؟ و این فقط تعلق او را به بیستون نشان می‌داد؛ از بی‌ستون تا ستون پنجم راه بسیاری بود» (۱۸٤).

امر استحسانی مهم این است که آدم‌های رمان با گفتگو و رفتارشان می‌خواهند خود و محیطشان را بشناساند و نمی‌توان در توصیف سیرت یکی از شخصیّت‌ها جمله‌ای یافت که آدم‌ها ذات خود را بروز دهند و برخواننده است که آن را دریابد. البتّه

استحسانی در اینجا همان مرحلهٔ استاتیک در نگاه کی‌یرکگور است با این توضیح که تمایل به نامحدودبودن نوعی میل به خداگونه‌شدن است که از نظر کی‌یرکگور ممکن نیست که چنین امیدی در نهایت، به نومیدی نینجامد.

اما زندگی اخلاقی، صرفاً بر امر محدود موقتی استوار است. انسان اخلاقی، آگاهی خود از امر نامحدود از دست می‌دهد. آن نفسی که فرد اخلاقی برمی‌گزیند، تنها در ارتباط با آن دیگری است که در بیرون اوست و در این مسیر، ویژگی سرمدی و جاودانهٔ روح خود را در نظر نمی‌گیرد (اسکوئیان، ۱۳۸۹: ۷٦). چنان‌که شخصیّت‌های این رمان، هرکدام به نوعی بعد از اعزام به جبهه به نوعی از درون متحول شده‌اند و فقط در اندیشهٔ حفظ وطن و مبارزه با دشمن هستند که آن را وسیله‌ای برای سعادت ابدی می‌دانند که نویسنده در خلال داستان هنگام توصیف تک‌تک رزمندگان به این امر می‌پردازد:

«روی سنگی نشستم. ... عدّه‌ای سر آب در حال وضو. چند نفر گوشه و کنار به نماز ایستاده، یا به دعا نشسته. چندی هم میان کلمات قرآن در جستجو. بعضی هم اندیشاک. حلقه‌هایی که نگین سفره را در میان داشتند، بر بساط ساحل پهن می‌شد. پاره‌ای به گفت و شنید مشغول بودند. ... چند نفر با جنگ‌افزارشان، کلنجار می‌رفتند. تک و توک هم در زاویه‌ای یا پشت درختی، سر در لاک خود فرو برده ... برای چه گریه می‌کردند، بعضی؟ از شوق بود یا از خوب» (۱۸).

۲-۲-٤- تحلیل مؤلفه‌های اگزیستانس

«مرگ، رنج، ترس و گناه، اندیشهٔ جاودانگی» از مؤلفه‌های اگزیستانسیالیستی است که زیرشاخه‌های سه رکن امری «استحسانی، اخلاقی، ایمانی» هستند که بازگشت انسان را به اصل خویش باعث می‌شوند و جلوه‌یافتن اصل اگزیستانس را که امری متعالی است، در پی دارند.

انسان در طول زندگی، با قرارگرفتن در موقعیت‌های خاص نظیر درماندگی، غم، رنج یا حتی احساسات گنگ و مبهم نوعی مسخ‌شدگی را تجربه می‌کند. تحمّلِ این احساسات در بلند مدّت، باعث آشفتگی، تشویش، اضطراب و دلهره می‌شود و انسان به‌ناچار، به دنبال راه فراری از این وضعیت است. فلاسفهٔ اگزیستانس معتقدند در چنین موقعیت‌هایی، انسان‌ها وجودشان را به نحوی منحصر به فرد، تجربه می‌کنند؛ تا جایی که دست به انتخاب‌های سرنوشت‌سازی می‌زنند (وکیلی، ۱۳۹۷: ٤٣).

داستان «در شعله‌های آب» نیز سراسر پر از مضامین مذکور است:

«خروش، خروش. روستا بیش از همه آماج آتش بود و تردد ترکش‌ها فضا را سنگین می‌کرد. زخم عمیق، خون گرم و فریاد بلند، همه در هم رفتند و از هم بیرون می‌آمدند. همهمه‌ای نامفهوم فرار، فرار. به هر جایی که اینجا نباشد. پناه در حصار بلند زندگی. مقاوم در برابر دژکوب مرگ. مرگ، مرگ. آدمی خواری ستابنده با قامتی بلند. آن‌قدر که باورهای بلند ایمنی تا قوزک پایش هم نمی‌رسند. قهقهه‌ای خشک و سرد اضطراب، اضطراب. حلول‌کرده در زن و مرد، ریز و درشت، ویران و عریان، نالان و گریان، آوارهٔ دشت و بیابان و نه حتی پای افزاری در پا یا چپیه‌ای بر سر، غمانه‌ای جانگزا. زخم روح فرسا، تیغ زهرآب دم. بانگ رودارود «صحرای محشر است آیا؟ هراس، هراس؛ معاد صغری؛ جهنمی کوچک. روزی که کوه‌ها چون پشم زده شوند. خانه‌های خراب ویرانه. آوار آوار. خشتی می‌افتد و جانی می‌رود امان از این همه حقارت! انبوه خلق، پریشیده و رنجور با قیافه‌های زار و نزار افتان و خیزان در جنب و جوش. هراسان، درد، درد. انبوه درد و دارو نه» (۱۱٦و ۱۱۷).

۱) شیفته‌گونگی یا نشانه‌های پارانویا

شیفته‌گونگی یا نشانه‌های پارانویا (Paranoia) همواره نقطهٔ اشتراک بین امر استحسانی با اخلاقی است یعنی صحنه‌پردازی تصاویری در درون صحنه‌های واقعی و حوادث

داستان که نشانگر غرق‌بودن راوی در دنیایی خیالی و متوهم در زمانی دیگر است که در یک لحظه، دو زمان و مکان مختلف را می‌بیند و روایت می‌کند.

شـاید جالب‌ترین بخش رمان، یادکرد گذشته در زمان حال با تک‌گویی درونی توأم با غم و اندوه بی‌پایان باشد که نشان می‌دهد روایت «در شعله‌های آب» در حال آمد و شد مداوم راوی میان زمان گذشـته و حال است که آونگ‌وار بین این دو جهان شناور است. البتّـه وی ارتبـاط یک‌جانبه‌ای میان این دو روایت متفاوت ایجاد می‌کند، به عنوان مثال، پس از شهادت آهنج از شخصیّت‌های پر شر و شور رمان، راوی به یاد گذشتهٔ او با عبود و روز اول آشـناییش می‌افتد و با بیان سخنانی که بین آهنج و عبود رد و بدل می‌شود، به توصـیف‌پردازی‌های نویسـنده می‌افزاید و دیالوگ‌هایی خلق می‌شود ماندگار و در میان این نوستالژی، نوشتن کلمه «وانگهی» برسر قبر آهنج است:

«... کنار قبر آهنج توقف کردم. «وانگهی». نشـسـتم ... اما نسـیم شـبانگاهی شـعلهٔ خواب را تپانچه می‌زد. در میان خستگی و خفتگی، حمد و سوره‌ای خواندم. ... از توی کولهٔ عبود بوی پونهٔ وحشـی بیرون می‌آمد و زیر این شرجی خنک سبز می‌شد ... عبود، آهنج ... همین چند روز پیش بود. روز اولی که رسـیده بودیم اینجا. عبود، اتوکشـیده و آهاردار وارد می‌شـود: /- ببینم شـیرعبود، میزان هستی یک‌کم چاخان کنی؟ حوصله‌مان سـر رفته. /- هوای کار خودت را داشـته باش بداصـفهانی، من یک وقت رعد و برق می‌کنم‌ها ... بعد در حالی که دسـت می‌زند و آرام گرد عبود می‌چرخد، شروع می‌کند به خواندن ...» (٤٧٥ تا ٤٧٦).

یـا حتی هنگامی که به توصـیف جنگ‌افزارها می‌پردازد، پیوسـته توصـیفاتش با هراسناکی صداهایی توأم است که در ورای هریک، جهان‌بینی خاص و منحصر به فردی نهفته شده است:

«صدای یأس‌آلود کلاشینکفی که روی زمین می‌افتاد، سه بار تکرار شد» (٢٦).

یا صـــداهایی که جای خود را به ســـکوت مضـــطرب می‌دهد با دید توهمِ توطئه صحنه‌پردازی شده‌اند آنجا که مهتاب تلاش دارد شب را رسوا کند:

«صـدای پارس سـگ‌ها فرو می‌کشید و رفته‌رفته، جای خود را به سکوت مضطربی می‌ســـپرد. لحظه‌ها کش می‌آمد. ثانیه‌ها از هم جلونمی‌زدند. کاملاً، با تأنّی شـــب، دروغ می‌گفت. مثل همیشه، مهتاب زور می‌زد او را رسوا کند؛ ولی کم‌جان بود. می‌خواستیم با هوشـیاری فریب شـب را باور نکنیم. چشـم و گوش ما برای هر قاصـد صـادقی که از حصار شب به سلامت عبور کرده باشد، باز بود» (٤٢٦).

گاهی این صدا، پچ‌پچ آرامی می‌شود که آرامش را می‌رباید و جنین حادثه را سرازیر می‌کند که بینش پارانویاییِ راوی را در مورد اضـطراب و تنگ‌شـدن حوصله و وحشت همراه با شـــک و تردید در ســـؤالات پی‌درپیی که ذهنش را درگیر می‌ســـازد، بازنمایی می‌کند:

«گـام‌هایش آرام بود و همین آرامش را می‌ربود. حوصـــله‌ام تنگ می‌شـــد. چیزی درونش اسـتخوان می‌ترکاند. صـدای پچ‌پچ آرامی ضـربان قلبم را بشدت بالا برد. عربی بود. جمع‌تر نشـستم و با یک چشم از کنار بشکه به دهانهٔ کوچه زل زدم. سعی کردم به خودم مسلط شوم، ولی دلم آرام نمی‌گرفت. جنین حادثه سرازیر شده بود، ولی جسمش نه معلوم. برد یا باخت؟ عملیّات به کجا می‌انجامید؟» (٤٢٦).

یا گاهی این صـداها با خفه‌کنندگی شـلیکی برخاسـته از گمان توطئه اسـت که با توصیفات هراسناک راوی درمی‌آمیزد:

«... خنجر صـــدایش پهلوی ســـکوت را درید. کلمات در هوای مه‌آلودی که تیزی صـدا را می‌سـایید و آن را خفه می‌کرد، به صـدای اسـلحه‌ای می‌برد که با صدا خفه‌کن شلیک شده باشد» (٢٦).

به همین جهت، در این رمان، روایت‌های راوی گاهی شـبیه کابوس‌هایی اسـت که راویان تصویر می‌کنند:

«دهانش کف کرده بود. می‌غرّید. می‌شـــخولید. درشـــتناک ... آب توســـنی که از رکاب‌دادن می‌پرهیخت. شیهه می‌زد، دست می‌کوفت و یال می‌افشاند» (۴۰).

۲) خودفریبی

تقدم وجود بر ماهیت در انســـان و لوازم آن، زمانی می‌تواند اثربخش باشـــد که علاوه بر آگاهی انســـان از موقعیّت‌ها و قدرت اراده، بهره‌گیری از امکانات به بهترین وجه همراه شـود. امّا چون در وضـعیت‌هایی قرار داریم که ابعادشـان برای ما نامشخص است و در نتیجه به عنوان موجوداتی ثابت در زمان زندگی نمی‌کنیم، در چنین وضعیتی اگر نتوانیم توانایی و ناتوانی خود را بشـناسـیم، امری که هم سـبب آزادی ماسـت و هم موجب ظرفیت ما دچار خود فریبی می‌شـــویم؛ چنان‌که در مثال زیر، دربارهٔ شـــهادت فرید به هم‌رزمانش هشدار می‌دهد که خود را فریب ندهند و دنبال عشقی خدایی باشند:

«... اگر کسـی عهد شـهادت بسـته است، من جلوی او نمی‌ایستم ولی اگر گوش به حرف من هستید، خودتان را حفظ کنید و مبادا که خون جلوی چشمانتان را گرفته باشد و برای انتقام خودتان را به کشـتن بدهید./پس عملیّات چه می‌شـود؟ /-تنها شـانس ما شـبیخون بود که با غافلگیری تا می‌شود نزدیک شویم ولی نقشه‌ها نقش برآب شد. تنها کاری که می‌شـود کرد الآن، این است که یک‌جوری جان نفراتمان را نجات بدهیم... / – کشـتند همه را. روی زمین بخوابیم که چی بشـود؟ من الآن شـلیک می‌کنم / ... / این جفنگیات یعنی چه؟ دارم می‌ترکم. کی روی برگشت دارد؟ آن هم حالا که یک دسته را قیمه‌قیمه کردند؟ / این حرف‌ها بوی شرک می‌دهد. از چه فرار می‌کنید؟ از سرشکستگی و مصـیبت؟ پس منّتش را سـر خدا نگذارید. / فرید همین حرف را در سـخنرانی‌هایش هم می‌زد که علاقهٔتان به شهدا عشق خدایی است؛ اما عشق خدا نیست. گول نخورید...» (۱۷۰).

بنابراین، یکی از امکاناتی که پیش روی انسان است، آن است که اساساً، در مواجهه با این آگاهی‌ها دست به خودفریبی بزند که معمولاً، به این شکل رخ می‌نمایاند که فرد از پذیرش مسئولیت اعمال خویش و پیامدهای تصمیم‌گیری‌ها و گزینش‌هایش، سرباززند؛ چنان‌که در مثال زیر همواره راوی و هم‌رزمانش مضطربند که مبادا در بین آنها ستون پنجمی باشند که از تمام جزئیات عملیّات‌شان باخبر شده باشد و به خاطر اعتماد به آنها، خودفریبی در ذهن و روحشان دایم رژه می‌رود:

«از بس که ما را از ستون پنجم ترسانده بودند، چهار ستون دیگر یادمان رفته بود. تو بوته‌زار هم که به سمت عراقی‌ها می‌رفتیم، یک چشمم جلو بود، یک چشمم دور و بر را می‌پایید. ستون پنجم هم کار خودش را می‌کرد. حساسیت ما تنها نتیجه‌ای که داشت این بود که یک ستون، ستون پنجمی تو ذهن و روح همه نفوذ کرده بود و دایم رژه می‌رفت و این خود، یک ستونِ علی‌حده بود که جداگانه، آشوب می‌آفرید –جوّ بی‌اعتمادی، علی‌الخصوص راجع به نیروهای محلی. صدای کوبش چکمه‌های ستون ششم خیالم را می‌آشفت. جنگ اصلی‌ام با این ستون بود «آیا میان جمع ما هم ستون پنجمی هست؟ کی؟» (۸٦).

یا:

«... والله، این طور که پیداست، دشمن همه‌طرف هست، هیچ‌طرف هم نیست» (۱۰۹).

از آنجا که ویژگی محوری وجود بشری آن است که می‌تواند با آگاهی کامل از نیستی خود دست به انتخاب بزند، اینجا مسألهٔ اساسی همواره آن است که آیا با خود صادقیم یا نه. بنابراین، خودفریبی به این معناست که تلاش کنیم تا از مسئولیتی که متوجّه ماست، بگریزیم. این گریز و به تعبیری دیگر، سوءنیت به دو شکل تحقق می‌یابد:

۱) گریز از دلهرهٔ ناشی از آگاهی از آزادی: چنان‌که در اینجا راوی برای گریز از دلهرهٔ جنگ، لحن عبود و داستان‌سرایی‌هایش را ترجیح می‌دهد و آن را با جزئی‌ترین حالات توصیف می‌کند:

«خوشک‌خوشک، خسته‌وار به سمت پل می‌خزیدیم. حرارت و لحن عبّود مرا کشان‌کشان به عقب برد و وصلم کرد به آن داستان‌سرایی‌های دیگرش» (٦٤).

آزادیی که همواره خلجان‌های درونی وجود راوی و هم‌رزمانش را لگدکوب خیال می‌کند:

«حالت انتظار آمیخته به جهل. خلجان گنگی درونم برانگیخته بود. مثل همیشه، لگدکوب خیال. نمی‌دانستم دانستنِ این که گرد کدام واقعه می‌تنیم چه تغییری ایجاد می‌کند. به نظر می‌رسید بی‌خبری، یک نوع اضطراب می‌آفریند و باخبری، نوعی دیگر...» (۲۰۰)

۲) مواجههٔ نامناسب با دوگانگی میان واقع‌بودگی و امکان و تلاش برای گریز از تنش حاصل از آن یا انکار یکی از آن دو، چنان‌که این امر به دلتنگی در رمان مذکور می‌انجامد و همواره از زبان راوی اظهار می‌شد:

«سکوت مغموم جنگل، فضای خفهٔ آن و مویهٔ باران، گرچه شاعرانه و دلپذیر بود، در آن وقت روح را می‌افسرد و غم را می‌افزود. دلم گرفته بود، تلخی طعم شکست، «چرا این طور شد؟ نه، آیا انتظار این بود که تا دشمن تا پس‌کوچه‌های محلّهٔ خود عقب بنشیند؟ آری، ولی چرا غیر از این شد؟ ناشی‌گری و ناپختگی، یا نبود امکانات؟ یا ساده‌انگاری و خوش‌خیالی؟ آیا دشمن حقیر است. حتماً» (۳٦).

هاشم همواره هنگام مواجههٔ دردناک با شهادتِ هم‌رزمانش دچار نوعی دلهرهٔ ناشی از تناقض و دوگانگی میان واقعیت تلخ از یک سو و اندیشیدن چاره‌ای برای گریز از آن موقعیت تلخ به سر می‌برد:

«نگاهم به چهرهٔ هاشم افتاد. چین‌های پیشانی‌اش گودتر شده و درهم‌فرورفته بود. تصویری از درهم‌پیچیدگیِ افکارش، شاید. فرید، قایق، رودخانه، بشکه، عبور، زمان، تاریکی، منوّر، اختفا، گشتی، تله، اسیر، دیرشده، بوته‌زار، پیشروی، انحراف، کج‌روی، نقشه، قطب‌نما، افسوس، دوراهی، تصمیم، بازگشت، دشمن، نرده‌های آهنی، اقتدار، عقب‌نشینی، آر.پی.جی، انحراف، کمانه ...، تانک سوخته، منفجرنشده، رگبار، شهید، شکست، خطا ... سکوت ...» (۳۵).

از نظر سارتر، این، نشان‌دهندهٔ نبود ایمان به خودمان است. آن ایمانی که به کس دیگری دارم هر اندازه که باشد به همان نسبت نشان‌دهندهٔ فقدان شجاعت در من است که خودم باشم. در نهایت، تنها دو انتخاب باقی می‌ماند یا این که صادق باشم و یا آن که خود را فریب دهم. در این سطور، می‌بینیم که امتناع از حقایق تلخ یا انکار واقعهٔ شهادت رزمندگان است که راوی با تمثیل و لحنی تلخ بیان می‌دارد:

«حکماً، اوایلش همین طور است. ولی بمان؛ اُخت می‌شوی، شاخش می‌شکند. مصیبت را می‌گویم. اولهاش تا یکی دراز می‌شد، می‌نشستیم بالای سرش به عزا، ولی بعد ... ای روزگار. ما هم سنگدل نبودیم این قدر. /- ما که البته تازه‌کاریم، ولی اگر تجربهٔ جنگ به اینجاها می‌کشاند، امیدوارم بی‌تجربه بمانم. /... ولی از من بپرسی، می‌گویم می‌شوی مثل ... مثل خودمان رند و ... اهل دل ... همه‌اش بگو این نیز بگذرد تا بلبرینگهایت گریس بخوره» (٦٢).

گاهی در طول داستان، خودفریبی و خلجانِ وجودی تا جایی پیش می‌رود که راوی، بی‌پناهی خود را حس می‌کند و بلاتکلیف می‌ماند:

«عجیب بود. یک لحظه احساس کردم هیچ پناهی ندارم. مثل ماهیچهٔ پخته‌ای آویخته در دهان یک گرگ» (٤١٣).

«به اعتقاد سارتر اطلاع از این واقعیت که همه‌چیز بر عهدهٔ خود ماست و کسی وجود ندارد که مسئولیت را به گردن او بیندازیم ما را دچار دلهره و اضطراب می‌کند.

همین دلهره است که وقتی چاره‌ای برای آن یافت نمی‌شود تبدیل به ناامیدی و منتهی به احساس پوچی می‌شود ...» (داد، ۱۳۷۸: ۱۹)؛ اما زندگی یک فرد استحسانی، زندگی کسی است که می‌کوشد کاملاً خود را از محدودیّت رها سازد. چنین کسی دچار نومیدی ناشی از نرسیدن به امر نامحدود می‌شود. این نامحدودشدن هیچ ریشه‌ای در واقعیت ندارد و بنابراین فرد استحسانی، محکوم به این است که به طور مستمر به آفرینش خود بپردازد؛ یک تلاش ناکام مانند آنچه در اسطورهٔ یونانی پرومته‌ئوس (Prometheus) می‌بینیم، کسی که محکوم به این است که صخرهٔ سنگینی را تا قلّهٔ کوه بالا ببرد و آنجا صخره می‌غلطد و پایین می‌افتد و این کار هر روز تکرار می‌شود، بی‌آنکه بهره‌ای از کار خود بگیرد، چون نامحدودبودن برای انسان ممکن نیست:

«... تویی و او و یک جان که مثل سنگ سنگین از نخ نازکی به آن ضربه می‌زند و همیشه تو را در اضطرابی خوفناک و تیره نگه می‌دارد. هرچه تنهاتر شوی و دستاویزهایت فروریزد ضربه‌ها را جدّی‌تر درمی‌یابی، می‌تکاندت و در همین تکان‌ها تکّه‌های جسم از روحت فرو می‌ریزد و می‌شوی یک روح مضطرب، لخت و خالص یک تکّه بی‌پناهی. فقط او را می‌خواهی و از این ناچاری هیزمی نیست تا تنور غفلت را گرم بدارم» (۴۱۳).

۳) اندیشهٔ جاودانگی

از مصادیق بارز اگزیستانسیالیست، در «در شعله‌های آب» میل به اندیشهٔ جاودانگی است که همواره از گذرگاه مرگ می‌گذرد که با شهادت، میسّر می‌شود و برای رسیدن به آن، باید بهای جانشان را در میدان جنگ بپردازند و نه بهانه را:

«حیدر گفت که چشم به نتیجه ندوزیم. بر حرف او، علاوه می‌کنم. هیچ نتیجه‌ای نه دنیایی، نه آخرتی، حتی بهشت. اتّفاقاً، آن حرفی که نقل شد، قلب‌شدهٔ سخن یکی از عرفاست که «بهشت را به بهانه دهند، به بها ندهند»؛ یعنی هیچ‌کس طلبکار خدا نیست.

تمام تلاش ما هم این است که این بهانه را به دست خدا بدهیم ... می‌دانید این لطف خداست که دست ما از ابزار، تهی است. تهی است که با چشم اشکبار، به سوی او می‌رویم» (۱۵۲).

اندیشهٔ جاودانگی همواره دربارهٔ شهیدان بر مبنای ایدئولوژیی موج می‌زند که مطابق آن، شهیدان همواره زنده‌اند و در نزد خدای خود، رزق دارند و نویسنده در قالب تک‌گویی درونی و کشمکشی ذهنی و عاطفی به ترسیم صحنهٔ شهادت هم‌رزمانش با عنوان «معراج شهدا» می‌پردازد:

«صدای استغاثهٔ کسانی که هنوز با آب دست و پنجه نرم می‌کردند، دل می‌خراشید. انتظار کمک داشتند، شاید. از دست کسی کاری برنمی‌آمد ... پیکرها در شکاف مرگ در می‌غلتید و آخرین ناله‌ها در درّهٔ خاموشی ریزش می‌کرد. در امتداد نگاه‌های حسرتبار. تشییع جنازه‌ها تا معراجِ شهدا. پیکرها شسته. پاک و پاکیزه. شب بود و بر سر هر تابوتی شمعی روشن. صدای سوزناکی قرآن می‌خواند. ... سعی می‌کرد به کلمات جان بدهد. «هُنالِکَ ابْتُلِیَ الْمُؤْمِنُونَ» آب از چشم و چشم از آب گرفتم ... چشمم به هاشم افتاد. غریق نیمه‌جانی را به دوش می‌کشید» (٤٩).

و در مثال دیگری هنگامی که می‌گوید شهیدان زنده‌اند، این اندیشهٔ جاودانگی را بازنمایی می‌کند:

«... اما شهیدان که زنده‌اند. در ضیافةاللّه. یُرْزَقُونَ عِنْدَ رَبِّهِم، ولی مادرم که اینها را نمی‌فهمد. ... شهیدان زنده‌اند الله اکبر؛ به خون آغشته‌اند الله اکبر ...» (۱۸۵).

٤) مرگ

میان مردن و مرگ به معنای متعارف کلمه یعنی مرگ بیولوژیک به منزلهٔ رخدادی در زندگی تفاوت بسیاری است. «به فرض این که ما حیاتی بی‌پایان می‌داشتیم، اما باز، حیات ما در کنترل ما نبود و نیز این که نمی‌توانستیم تیماردار حیات خود باشیم، در آن

وضـعیت هیچ راهی برای ما نمی‌بود تا تصمیم بگیریم چه کار بکنیم و چه موقع آن کار را به انجام برســـانیم، بنابراین، آزادی ما نیز تابعی از تنهایی و مرگ ما می‌شـــود و همهٔ فیلســـوفان اگزیســـتانســـیالیســـت هم براین رابطهٔ میان مرگ و آزادی تأکید کرده‌اند» (احمدی،۱۳۸۱: ۳۸۹).

فهم مرگ و ضـرورت آن سـبب می‌شود تا انسان دچار نوعی هراس دربارهٔ فرصتی شـــود که در اختیار دارد. بنابراین درک مرگ و پایان‌پذیری از این جهت اهمیت می‌یابد کـه فرد درمی‌یـابـد کـه در مقـابل احتمال‌ها و امکانات متعدد که در طول زندگی ایجاد می‌شـود، ناچار اسـت که برخی را برگزیند و از برخی دیگر چشـم‌پوشـی کند. اسـاساً، موضـــع‌گیری در برابر نـه–هنوزهـای بالقوّه‌ای که آینده در زندگی ما رخ می‌دهد جز با شـــناخت نه–هنوز پایانی ممکن نخواهد بود و همواره سـبب سـرگردانی و اضـطراب می‌شود، چنانکه در طول داستان، رعشه‌های مرگ همواره سکوت شب را درهم می‌پیچد و سایه روشن تلخ و شیرین زندگی در فضای پرآشوب جنگ، حقیقت وجودی راوی را غوطه‌ور در اضـطرابی اندیشـه‌ناک میان آزادی و اختیار یا جبر، در مرز از هم فروپاشـی قرار می‌دهد:

«دارم قدم می‌زنم. اندیشـه‌ناک. صـدای انفجار سنگینی که زمین را به لرزه می‌آورد؛ از درون‌کاوی باز می‌دارد. هنوز طعم صـدا را در ذائقه گوشم درست برآورد نکرده‌ام که چند غریو سـهمگین دیگر سـکوت شب را درهم می‌پیچد و هربار رعشه‌های زمین مثل امواجی از زیر پایم عبور می‌کند ... ولی این که چه می‌سوزد و چرا، مثل خاکستر سردی که در چشم زبان‌های این ذوق پاشیده می‌شود، حرارت آن را فرو می‌نشاند. سایه روشن تلخ و شیرین ...» (۲۹۵).

مرگ، خوب یا بد، همواره چیزی اســت که ما نمی‌توانیم آن را تعیین کنیم «از نظر او [سـارتر] انسان به هیچ‌وجه نمی‌تواند با چیزی غیر از امری انسانی روبرو شود. چهره و طرف دیگری از حیات وجود ندارد و مرگ پدیده‌ای بشـری اسـت» (سـارتر،۱۳۸٤:

٦٨١). این تحلیل از مرگ همواره در اندیشهٔ وجودی راوی در قالب گفتگوی میان شخصیت‌ها و از زبان حیدر هنگام مواجهه و کشتن دشمن، بیان می‌شود:

«برادران، قرآن می‌گوید فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ: هروقت این کفّار حربی را دیدید، گردن‌هایشان را بزنید. آنهایی که بیشتر گناه کرده‌اند، مثل من، باید امشب بیشتر، عراقی بکشند؛ چون حدیث داریم هرچه از این خدانشناس‌ها بکشید، گناهان می‌ریزد. همان طور که می‌دانید این ایّام، ایّام شهادت امام حسین (ع) است. کسانی که بکشند، انتقام او را گرفته‌اند و کسانی که شهید شوند در رکاب او شهید شده‌اند و هردو هم با او محشور می‌شوند، ان شاء الله فکر زن و بچه و پدر و مادر را از کلّه‌هایتان بریزید بیرون، کمر اسلحه را قرص بچسبید و کم‌دلی به خود راه ندهید. یا علی مدد!» (٤٣٤).

چنان‌که در مثال مذکور مشاهده می‌شود این بینش ناشی از مرگ و کشتن دشمن با توسل به سخن امام حسین (ع)، نشانگر متعهدبودن است. با این توضیح که ادبیات هستی‌گرای (ادبیات اگزیستانسیالیسی) در این رمان، ادب تعهد، خوانده می‌شود. «در این گونه ادبیات است که نویسنده به گونهٔ کامل، موقعیت خود را نسبت به مسائل روزگارش روشن می‌سازد زیرا اصول انتزاعی به خودی خود و بی‌ارتباط به جنبه‌های اجتماعی و تخصیص‌دادن آن به موقعیت معنی ارزشی ندارد. وجود نویسنده به صرف پی‌بردن به موقعیّت پدید نمی‌آید بلکه نویسنده پیش از هرچیزی باید متعهد باشد و این التزام باید در گرماگرم پیکاری باشد که مسائل روزگارش او را به درون آن بکشاند. اینها مسائلی هستند که مایهٔ نگرانی و ناآرامی و درد و امید و حرمان هستند.

آگاهی عاطفی نویسنده شرکت‌جستن او را در مسائل مردم و جهان پیرامونش ضروری می‌سازد تا جهانی را که در آن می‌زید، به تصویر بکشد و آهنگ پیشرفت بخشیدن به آن و آفرینشش به هنجاری نوین را در سر بپروراند. از این رو، مسائل بنیادی که ادبیات و نقد اگزیستانسیالیستی بدان توجّه دارد، عبارت است از نگارگری جهان بر دست نویسندهٔ متعهد و رسالت وی در آن و ارزیابی این رسالت از سوی

ناقدان» (ژان پل سارتر، ۱٤۰۰: ۲۳). چنین تعهدی در توصیف شهیدانی تجلّی می‌یابد که با عنوان «دلاوران وطن»، به ابدیّت پیوسته‌اند:

«شهیدان خفته بودند، یکایک آنان را از نظر گذراندم. چه‌قدر شبیه بودند و چه‌قدر مظلوم! دلاوران وطن، مجاهدان دین، رسته از بندها، پیوسته با ابدیت. هرکدام یک کتاب به کدامین زبان نگاشته؟ نمی‌دانستم اما این که به چند زبان می‌شد آنها را قرائت کرد: حماسه، عشق، رسالت، ماجراجویی، وظیفهٔ همرنگی با جماعت، رهایی ... گریستم» (٤٦۹).

از نظر این ادبیات متعهد اگزیستانسیالیستی بازتاب یافته در رمان مذکور، دشمن شخصیّت اساسی داستان است که زیربنای حوادث را تشکیل می‌دهد و حتی شامل خائنان وطن از زمرهٔ اهل کوفه و سنگدلان بنی‌امیه است که بیچاره‌هایی تلقی می‌شود که راوی و هم‌رزمانش ناچار از کشتنشان هستند. نویسنده از زبان حیدر، کشتن دشمن را در هیأتی غیرانسانی به خوردن یک مردار در کوهستانی از سرما و گرسنگی مانند می‌کند که برای نجات از گرسنگی چاره‌ای جز کشتن گرگ و خوردن یک لاشه نیست و برای زنده‌ماندن امیدی جز کشتن این مردار نیست و این امر برابر با این دیدگاه سارتر است که: «مرگ رخدادی در ضمن زندگی و هنوز خود زندگیی است که با زندگی محدود شده است. ... بنابراین مرگ نه به تنهایی و نه به عنوان بخش پایانی حیات ما دارای معنا نیست» (سارتر،۱۳۸٤: ٦۸۱). چنانکه، در این چند سطر نیز مرگ دشمنان، خودِ زندگیی برای راوی و هم‌رزمانش است. بنابراین، وقتی به مرگ دشمنان از منظر رزمندگان نگریسته شود، می‌تواند معنای زندگی باشد و برای آنان، حقیقت و تقدیر زندگی در کشتن دشمنانی نهفته است که محکوم به کشتن هستند، به همین جهت، بدبخت‌اند:

«... – ولی آخر اینها خیلی نامردند، تخم بی‌بسم الله اند ..البتّه تا وقتی می‌کشند، کشتن‌شان ناگزیر است ولی آنها بدبخت‌اند و ما بدشانس. باید کشتشان، خاکشان کرد و

سرقبرشان گریه کرد، گریه برای بدبختی آنها که تقدیرشان کشته‌شدن بود و برای بدشانسی ما که تقدیرمان کشتن است ...» (٤٠٥).

معنا و ماهیّت مرگ در این رمان از سویی، ریشه در باور به خدا دارد و از سویی، ریشه در نگرش فلسفی خاص نویسنده که همواره عقل از آن درمی‌ماند. «بارش سیل‌آسای گلوله‌ها جایی برای فکرکردن به غیر باقی نمی‌گذاشت، عقل درمی‌ماند» (۳۱) و همواره این حیرانی حاکم بلامنازع می‌گردد: «صیانت نفس حاکم بلامنازع بود» (۳۲).

تأمّل درباره مرگ نمی‌تواند تأثیری مثبت بر شاهدان آن از جمله «آهنج» و شخصیّت‌های همانند آن داشته باشد؛ زیرا این تأمل صادقانه نیست. وقتی آنها مرگ را به منزلهٔ خط پایان در نظر نمی‌گیرند، بی‌تردید زندگی به صورت دلخستگیی ناتمام درمی‌آید و سرمنزل همیشگی را بهشتی جاویدان می‌دانند که مرگ وسیله‌ای برای رسیدن به آن است. از نظر آنها مرگ چیزی است که برخی افراد آن را تجربه می‌کنند اما برای برخی دیگر واجد اهمیت است، یک جنازهٔ سرگرم‌کننده است اما «کی یرکگور» می‌گوید: «این که دربارهٔ مرگ خود بیندیشی صادقانه است اما صرفاً شاهد مرگ دیگری بودن، یک حال است» (کی‌یرکگور، ۱۳۹۱ : ٤٦). اما این پایان کار نیست، فرد استحسانی کم‌کم از زندگی دلسرد می‌شود. زندگی برای او بی‌معنا، ملال‌آور و بسیار دراز به نظر می‌رسد زیرا در اندیشهٔ دست‌یافتن به زندگانی جاویدان دیگری است که در این راه ایثار و از جان گذشتگی برای حفظ میهن را وسیلهٔ رسیدن به آن می‌داند، چنانکه در داستان مذکور مشاهده می‌شود:

«... اینها به اضافهٔ سرگردانی و ندانم‌کاری، بچه‌ها را کمی خسته‌تر کرده بود، بدتر از همه، آیندهٔ مبهم بود که روح را می‌تراشید. هاشم مرتّب، به ساعتش نگاه می‌کرد و راه را می‌پایید ... نیمه‌شب نزدیک می‌شد ... زمان زیر گام‌های بیهودهٔ انتظار تن می‌فرسود. کسی از پاشیل شب چانه می‌گرفت. وقت فرو می‌کشید. دلشوره سر» (۲۱).

چنانکه در این مثال مشاهده می‌شود، دید اگزیستانسیالیستی در میان افراد داستانی آنجاست که همواره از وانهادگی و انتظار، دلشوره دارد و در زیر گام‌های بیهودهٔ انتظار تن می‌فرسایند زیرا انتظار را بیهوده تلقی می‌کنند.

از سوی دیگر، در این داستان، وقتی تأمل دربارهٔ مرگ در سطح استحسانی باقی می‌ماند، تفکر دربارهٔ مرگ به شکل انتزاعی و غیرشخصی درمی‌آید؛ اما وقتی کسی با وضوح کامل، به مرگ خود بنگرد، آنگاه تصمیم‌ها و رفتارهای صادقانه‌ای در برابر آن در پیش خواهد گرفت. اینجا مرحله‌ای است که فرد از آگاهی استحسانی فراتر می‌رود و به سطح بالاتری تعالی می‌یابد زیرا درمی‌یابد که مرگ، زمانِ زندگی او را ارزشمند ساخته است.

حالا آن منطقهٔ محدود زندگی او از تولد تا مرگ به جهت فرصت اندک برای تصمیم و عمل، معنای بیشتری یافته است، نهایت این سفر که با درک درست از مرگ آغاز شده است، دریافتنِ ارتباطی اصیل با خداست:

«تو و و زمین و آسمان و احتشام ترس مقدس. ترسی که خدا می‌آفریند. تو و برهوتی که در آن آهنگ حقارتت را از پشت قفسهٔ سینه می شنوی. گنجشگی در چنگ فرش، آری ضعیفی آن‌قدر که تصورش سرگیجه می‌آورد. در این برهوت اگر بیچاره‌شوی به که می‌آویزی؟ به کدام پناه می‌گریزی؟ و كَلَّا لَا وَزَرَ؟ راستی قیامت است، هیچ راهی نیست، از هرطرف بگریزی در دستان اویی. دستان سرنوشت و چه بی‌رحم و چه خشن و چه حرف نشنو؟ با تو بازی می‌کند تحقیرشده‌ای آیا؟ می‌ترسی. برای همین تسلیم می‌شوی و از اسارت آرزوهای بزرگ می‌رهی» (۴۱۳).

با دقّت در رمان «در شعله‌های آب»، به این نتیجه می‌رسیم که بن‌مایهٔ تمام روایت‌های داستان را مرگ تشکیل می‌دهد؛ طوری که همراه با آن، دلهره و اضطراب در سراسر داستان جلوه دارد. در حقیقت، اگزیستانسیالیسم در این رمان در صحنه‌های تلخ و غم‌انگیز زندگی است که برپایهٔ غم درونی و کشمکش شخصیّت‌های داستان و رنج و

گرفتاری آنها رخ می‌دهد. مرگ در سرتاسر داستان سایهٔ خود را روی همه‌چیز و همه‌کس گسترده و گاه جای تفکّر و تعقّل را گرفته است. همهٔ شخصیت‌های داستان با حوادث دست و پنجه نرم می‌کنند و در آخر مرگ و شکست‌های پی‌درپی و پریشانی، پیروز از این میدان مبارزه بیرون می‌آید؛ طوری که این دغدغه بر غربت قهرمانانش می‌افزاید و آنها را از زنده‌ماندشان هنگام مواجهه با دشمن شرمنده می‌کند و صبوریشان را می‌کاهد:

«این پل هم یک چیزی در آستین دارد برای ما. نکند این پل هم خراب شود و ناتمامی‌ها را تمام کند؟ مارگزیده و ریسمان سیاه و سپید. هاشم با حسرت به پل نگاه می‌کرد. چه می‌خواست بگوید؟ چیزی را، هم می‌دیدم و هم نمی‌دیدم. حقیقت بود یا خیال؟ اگر هم بود، نمی‌شد باور کرد. بخار اشکی در آسمان چشم‌هایش، ولی غیرتش از آن می‌سوخت. دودش می‌کرد و به آسمان می‌فرستادش. اگر بچه‌ها می‌دیدند چه می‌شد؟ شاید هم حلقهٔ اشکی که بر چشمان من خیمه زده بود، پرتو حقیقت را می‌شکست و من تار می‌دیدم. راستی عجب دنیایی است. اگر عبود فقط چند دقیقه زودتر گفته بود اینجا چنین پلی هست، این همه شهید نمی‌دادیم. اگر تصادف و اتفاق بود که بد بود، اگر هم چیز دیگری بود که بدتر بود. خیلی بدتر ...» (۸۱).

۵)رنج

هیچ انسانی روی زمین از رنج در امان نیست. از نظر اگزیستانسیالیسم رنجش بشر در انواع و اطوار گوناگونی مانند بیماری‌های فیزیکی، ناراحتی‌های روانی و درونی یا شرایط بیرونی چون بی‌عدالتی بر وی تحمیل می‌شود، امّا در هرصورت، همهٔ انسان‌ها با یکدیگر در تجربهٔ رنج سهیم هستند. «بنابر اندیشهٔ اگزیستانسیالیسم‌هایی چون یاسپرس، اگر زندگی آدمی سراسر شادی و لذّت بود، از خویشتن، غافل می‌شد؛ حال آن که در هنگامهٔ سختی و رنج تمام تلاش خود را به کار می‌برد. ... از این جهت، محدودیت و

محنت، هستی انسان را متعالی ساخته و من حقیقی را به وی می‌شناسد» (یاسپرس (Jaspers)، ۹۹:۱۳۹۰). چنانکه در این مثال، حیدر همواره به خاطر از هم گسیختگی نیروهای رزمنده رنج می‌برد:

«حیدر با عصبانیتی که معلوم بود چهار پنج دانگ آن را درز گرفته، گفت: /- شما که برای ما، آبرو نگذاشتید. ما مثل یک مشت بزدل، جلوی چشم کماندوهای ارتش، فرار کردیم. به ما می‌خندیدند ... /- حتماً پیش خودشان، گفته‌اند این هم از سپاه امام زمان (ع) و پیروان حضرت عباس که همه‌جا شجاعتشان را توی سر ما می‌کوبند ... /- اگر قرار بود ما برگردیم، آن هم با این وضع، اصلاً، چرا رفتیم؟» (۱۱۲).

فضای داستانِ مذکور فضای غم و ناراحتی اما تلاش برای رهایی از آن است که همراه با رنج‌کشیدن است. گاهی این جامعه به‌ویژه جامعهٔ جنگی پریشان و آشفته و ناهماهنگ و سردرگم است و دچار شکست‌های پی در پی و کمبودهای فراوان که توطئه‌ها و کارشکنی‌های برخی به این پریشانی‌ها دامن می‌زند. شکست‌هایی که گاهی، توأم با ناامیدی است و سرزنش خود (در شخصیت راوی و حیدر) و گاهی، توأم با امید و دست به کار شدن است. هرجور که بشود با هر امکان و توانی که میسّر باشد که همواره در ساختار صوری و روایی رمان رسوخ کرده است.

طرح عمومی کتاب از حالتی بدبین و پریشان و طوفانی و رنجوری شروع می‌شود و در فصل آخر، باز هم در نهایت تلاطم و توفان طغیان و آشوب رود کرخه، آرامش کمرنگ داستان را به هم می‌زند و مخاطب را به عزای از دست رفتن قهرمانان اصلی داستان می‌نشاند و این حالت‌های بدبینی و پریشانی برخاسته از بینش اگزیستانسی نویسنده–راوی است که همواره انتخاب سخت بین گرایش‌های معنوی و مادی را رقم می‌زند و انگیزه‌های آن به نیروی تمام، در وجود راوی پیوسته برجاست:

«به خدا قسم، اگر هر کاری غیر از جنگ بود و این همه آشفتگی داشت، رها می‌کردم. ولی جنگ است. هیچ کاریش نمی شود کرد. با تمام بدبختیهایش باید ساخت.

ما از که می‌خواهیم قهر کنیم؟ به جای این سؤال بهتر است بپرسید هر ساعتی که الآن از دست می‌دهیم چند روز و یا چند هفته در قبال آن طول می‌کشد تا آب رفته را به جوی بازگردانیم» (۱۱۳).

اندیشهٔ شک و رنج در انتخاب و البتّه بازسازی هرکدام از گزینه‌ها به گونه‌ای که وجهی از وجوهِ ناگزیر زندگی شمرده شود، از مصادیق درد و رنج‌های راوی در طول رمان است؛ زیرا راوی همواره، به توصیف روزهای سخت درگیری با دشمن می‌پردازد که پر از رنج و مشقّت است و مرگ هم‌رزمان این رنج‌ها را افزون می‌سازد، طوری‌که دنبالهٔ زندگی را گرفتن رؤیایی است عبث، در جامعهٔ پر از هولِ مرگ و از هر رنجی که خلاص شود، دیگری مچاله‌اش می‌کند، چنانکه در خلال حوادث داستان به ناگاه نویسنده از زبان راوی به دنیای درونی و احساسات خویش گریز می‌زند و گاهی در دنیای سیر و سلوک شاعرانه و فلسفی پرچون و چرای خود سیر می‌کند.

از سوی دیگر، در این رمان با جامعه‌ای جنگی روبه رو هستیم که گاهی آن‌قدر رنج از مشکلات افزایش می‌یابد که روزنهٔ امیدی دیده نمی‌شود، چنانکه دشمن نسبت به سربازان ایرانی، ظالمانه، رفتار می‌کند و هر روز چغرتر و نیرومندتر می‌شود امّا بعد از رنج و سختی‌های بسیار قهرمانانش، گاه معجزه‌ای در شکست همین دشمن رخ می‌دهد که فلسفه ایمانی حاکم بر داستان را جلوه‌گر می‌سازد:

«دو سه روز پیش، یک گروه از نیروهای سپاه تبریز با یک گروه از بسیج اهواز، رفته بودند فارسیات برای یک تک ضربتی. قرار بود اهوازی‌ها از جلو، حمله کنند و تبریزی‌ها از پهلوی راست. ولی راه را گم کرده بودند. بی‌این‌که خودشان بدانند از یک نقطهٔ کور به وسط عراقی‌ها رفته بودند و یک وقت فهمیده بودند که تو محاصره‌اند. بعد همین طوری، الله‌بختکی، شروع به تیراندازی کردند. صدای تیر که بلند شد، اهوازی‌ها هم حمله را از جلو شروع کردند. عراقی‌ها که فکر کرده بودند ما با برنامه پشت آنها را

بسته‌ایم. نایستادند؛ یا دستها را بردند بالا یا از سمت چپ فرار کردند. /- جالب است شاید هم یک معجزه باشد، می‌شود امید داشت» (ص ۵۸).

رسیدن به مرحلهٔ اگزیستانس اخلاقی و تجربه، تحولی چشمگیر در پایان داستان برای پیروزشدن بر این حریف نیرومند رخ می‌دهد و فرماندهان مقتدری چون «حیدر» و «هاشم» با عشق و محبّت هم‌وطنان و هم‌رزمانش را با شکستن سدّ کرخه و جاری‌ساختن رود کارون به مرزهای دشمن نجات می‌دهد، نجات‌دادنی که توأم با شهادتشان است و تولدی دیگر را به دست می‌دهند و در این‌جاست که شخصیت‌های رمان، اگزیستانس ایمانی را تجربه می‌کنند:

«همه مضطرب و افسرده خیره به آب. چه کسی جرأت می‌کرد از آن عبور کند؟ چگونه؟ به چه مانند بود؟ به پا گذاشتن بر سر یک کبری در حالی که پیچ و تاب می‌خورد و خشمگین است یا به دست بردن درون قفس شیری که نعره‌اش زهره می‌شکافد؟ سَبُعی، همه در برابر او زمین‌گیر. نه می‌توانستند از مقابلش فرار کنند نه به آن حمله. نه بازوی ستیز داشتند نه پای گریز» (٤١).

همهٔ شخصیت‌های داستان به دنبال دادخواهی هستند و برای رهایی از محیط پر از آشوب و فتنهٔ جنگ، تدبیری می‌اندیشند -هرچند به آن دست نمی‌یابند.حتی هاشم که پیوسته عمل‌گرا و به دنبال چاره‌جویی در موقعیت‌های دشوار است، در نهایت ناامید و غمگین از شکست‌های پی در پی است. شاید به همین دلیل است که شخصیت‌های این داستان در ابتدا از رسیدن به مرحلهٔ اگزیستانس ایمانی محروم می‌مانند و از مرحله اگزیستانس استحسانی فراتر نمی‌روند، چون اسیر ناکامی‌های پی در پی هستند و با گذر از مرحلهٔ رنج و سختی و ترس و رسیدن به درجهٔ اخلاق و انسانیت، به مرحلهٔ اگزیستانس اخلاقی می‌رسند و در انتها با گذر از مرحلهٔ آزمون و رسیدن به خود واقعی مصداق آیهٔ «الّذِینَ إِذا أَصابَتْهُمْ مُصیبَةٌ قالُوا إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَیْهِ راجِعُونَ» (بقره، ١٥٦)، به مرحلهٔ اگزیستانس ایمانی نائل می‌شوند:

«خلاصـه، بچه ولک آبادان شد انقلابی. آن هم چه جور، پر و پیمان و تکمیل. کار ما شـــده بود تعلیم قرآن، پخش اعلـامیّـه و چـه می‌دانم، خواندن کتاب‌های انقلابی. دیگر همه‌چیز یادمان رفته بود. از گذشتهٔ خودمان، عُقّمان می‌گرفت، لاس و پلاس. راستی، چه جوری آدم یک دفعه از این حال به آن حال می‌شود؟ فقط، همه‌چیز عوض شد» (۷۸).

از سوی دیگر، در رمان مذکور، زمان و دگرگونی‌های زندگی است که سبب می‌شود انســـان از مرحلـهٔ حیوانیـت و خوی‌گرفتن بـه لـذّت‌های آنی بگذرد و به بقای حقیقی دســـت‌یابد. این آزادگی و آزاده‌خواهی بهایی به غرامت از دســـت دادن عمر و زندگی است.

در این داستان، فرماندهٔ کاردان در واقع بازتابی از خود ایده‌آل درون هر انسان است، مرشـد و راهنمای بقیه است. او در برخورد با افراد مختلف از خودهای متفاوتی استفاده می‌کند و شـخصـیت اصـلی خود را پنهان می‌کند و خود را با بقیه وفق می‌دهد تا او را بپـذیرنـد. او از اوضـــاع هم‌نوعـان خود رنج می‌برد، در حـالی که می‌بیند بقیه با رنج و سختی برای پیروزی بر دشمن به هر کاری تن می‌دهند (ص۳۲). او فردی آگاه است که همواره به دلیل آگاهی، به دلهرهٔ ناشـی از انجام ندادن کاری برای نجات دیگران می‌رسد و در برابر پشـتوانه‌ای از اندیشهٔ ابدیت، ناملایمات دنیوی برایش چیزی نیست؛ به همین جهت، مرگ برایش صـــرفاً رویداد کوچکی اســـت که در آن همه‌چیز برای یک زندگی ابدی وجود دارد.

دغدغهٔ وجودی او این است که برای فراموشی خطری که مدام در پیش رو دارد، به خطرات بزرگ‌تری فکر می‌کند یا آن که اگر عمل‌گرا نباشـــد عواقب وخیمی برای او و هم‌رزمـانش به وجود می‌آید. زیرا نفس او با خداوند همواره به تفاهم می‌رســـد و ذات خداوندی در اندیشـهٔ وجودیش متجلّی می‌شود. نفس او نفسی است در برابر خداوند و بـه این ترتیب کیفیتی جدید در زمینهٔ دیدگاه زندگی او و در طرز برخوردش با زندگانی انسان طبیعی، پدیدار می‌شود و آنچه برای او گناه است، برای انسان طبیعی تقصیر است.

این فرد ایمانی، اندیشهٔ وجودیش شکل گرفته از ایمان است، ایمانی که به معنی تضادنداشتن با خودی که پروردگار به او عطا کرده است و پذیرفتن آن است؛ چنانکه به تعبیر «کی‌یرکگور» یعنی نفس از راه خود بودن و از راه تمایل به خود بودن به شکل روشنی در پروردگار تجلّی می‌یابد.

٦) دلهره

یکی از خصلت‌های اختصاصی اگزیستانسیالیسم تأکید روی احساسات یا حالات انسان به عنوان عوامل منکشف‌کنندهٔ حقایقی درباره هستی او است. «برخی از ایشان احساساتی مانند دلشوره، ملال و یا حتی تهوع را احساسات هستی‌شناسانه در نظر می‌گیرند که می‌توانند جنبه‌های درونی و تاریک وجود انسان را آشکار کنند. برخی دیگر از اگزیستانس‌ها احساساتی چون سرور، امید یا تعلق‌داشتن را از سنخ احساسات هستی‌شناختی معرفی می‌کنند. در هرصورت، آنچه مهم است، نگاه غالب در میان اگزیستانسیالیست با توجه و درک تراژیک آنان از زندگی است» (مک‌کواری، ۱۳۷۷:۱٦۳).

«دلهره در مصطلحات فلسفه‌های اگزیستانسیالیستی حالتی است که انسان در برابر بی‌پناهی خود در جهان پیدا می‌کند، انسانی که درجهان انداخته شده تا خود را اداره کند و سرنوشت خود را بسازد و مسئولیت فعالیت‌های خود را برعهده بگیرد» (خیّری‌راوری، ۱۳۹۰: ۳٤). دلهره‌ای که منشأ آن رویارویی با انتخاب وعمل است.

برحسب نظر پیروان اصالت وجود، «انسان در دل امکانات انداخته شده و در فاجعه‌ای همچون غرق‌شدگی قرار گرفته است. اگر تلاشی برای نجات خود نکند و راهی پیدا نکند، به احتمال قوی، وجود خود را از دست خواهد داد. امّا آنچه بسیار دلهره‌انگیز است، این است که انسان در این جهان، معیار مشخص و ثابتی هم در اختیار ندارد اگر دستورالعمل‌های کلّی هم موجود باشند باز هم انطباق آنها با موارد جزئی و

احتمالی با نگرش خود انسان شکل می‌گیرد» (نوالی، ۱۳۷۹: ٤١). این بلاتکلیفی نیز عاملی دیگر برای دلهره و اضطراب انسان رها شده در عالم هستی است:

«احساس غریتیِ غریب روحم را می‌پریشید. خوش نداشتم هدف ترکش‌ها باشم. نمی‌خواستم این چاپارهای سریع که شلاق‌کش و نفس‌سوز، خبر مرگ می‌بردند، نامهٔ سفارشی مرا هم اینجا تحویل دهند. جایی که تا جسدم قابل شناسایی است، شاید هیچ‌کس را گذاری نیافتد. نمی‌خواستم این جور تنها و بی‌کس حتی هم‌رزمی نباشد تا سرم را به دامن بگیرد؛ ولی این، فقط یک احساس خام بود. گیرم درست که هنگام رسیدن به دریا و رکوبِ مرکب چوبین از این که سیر اسب و زین به پایان آمده، نباید غم گسارد ولی احساس تعهدی سپرده است که به احکام عقل گردن نهد آیا» (١٨٤).

از دیگر ویژگی‌هایی که رمان مذکور را جزو آثار اگزیستانسی قرار داده است وحشت و بدبینی و بی‌اعتمادی به دنیای لرزان و سست و مرگ است؛ زیرا «در شعله‌های آب» وصف زمان‌های برزخی در دوزخ جنگ، هراس‌آور و تحمل‌ناپذیر، زیستگاهی است که گریز و رهایی از آن جز در آرزو نمی‌گنجد. مردیها مرگ را نشانه و نمونهٔ قاطعی برای عبرت انسان‌ها می‌پندارد ولی تعلّقات و وابستگی‌های پر مشقّت دنیوی همه را از آن غافل کرده است:

«غبار رقیق می‌شد و چهرهٔ کامروا از پشت تور ابهام نمایان. خیمهٔ سپیدی روی صورتش افراخته. «توی این خیمه کیست؟ کی می‌تواند باشد جز هراس؟ جان به گلوگاهش رسیده ولی بیرون نمی‌پرد. فکر می‌کردیم بیش از این شجاعیم. چرا می‌ترسیم؟ چرا می‌ترسم؟ از مرگ؟ از شهادت، نه مرگ. شهادت فخر اولیاست، نشان قهرمانی؟ اما من که ولی نیستم و نه قهرمان، من انسانم». دستهایش لرزید. اندکی به خود آمد» (٢٤٠).

مرگی که می‌پنداشتیم همچون جادوگرانی در زندان زمان محبوس است، بی‌خبر از آن که همچون بمب ساعتی همراه ما بوده است، هرچند معلوم نیست روی چه ساعتی

کوک می‌شود، ولی اگر این بی‌خبری نبود همهٔ انسان‌ها دیوانه می‌شدند. این امر نقطهٔ مشترک تفکر مردیها با فلسفهٔ اگزیستانسیالیست و سارتر است:

«الان، اینجا، چقدر دنیا لرزان و سست است! آفتاب مرگ، صلابت این کوه یخ را ببین چه طور بازی گرفته است! یعنی یک ساعت دیگر، چه می‌شود؟ ... نه مگر کورهٔ جنگ شعله‌ور است؟ خوب این آتش سوخت می‌خواهد. زندگی چه قدر غفلت می‌آورد ... مرگ در ذهن من چون پیرزنان جادوگر در زندان زمان محبوس بود ولی الان، یک بمب ساعتی است در جیبم تیک‌تیک می‌کند. معلوم نیست روی چه ساعتی کوک شده. عجیب است! این بمب همیشه در جیب من بوده است ... امان از هیاهو و جنجال زندگی! غفلت، اما خوب اگر این غفلت نبود، چه می‌شد؟ ... وای! دیوانه می‌شدیم شاید! دنیا دیوانه‌خانه می‌شد ...» (۱٦۰).

در تفکر اگزیستانسیِ «مردیها» خبری از آزادی نیست و آنچه وجود دارد سرگردانی، تشویش، شکست، مرگ و ترس و دلشوره است. ترس و دلشورهٔ شخصیت‌های داستان نقطهٔ اشتراک با اگزیستانسیالیست است و در همین هراس است که شخصیّت‌ها اگزیستانس استحسانی را پشت سر می‌گذارند و به مرحله‌ای والاتر از اگزیستانس اخلاقی می‌رسند، چنانکه به شماتت گذشتهٔ پر از گناه خود می‌پردازند:

«... حیدر می‌گفت این همه بلا، تغاص کافر مصبی‌هایی است که دورهٔ طاغوت تو این خراب آباد می‌شد. حالا ما داریم پس می‌دهیم چه قدر عشق و حال کردید لاکردارها!» (۳۷٦).

دنیای این داستان در جبهه اتّفاق می‌افتد که در آن همه‌چیز مشکوک است و کسی به زندگی یک لحظهٔ دیگر خود امید ندارد و همه‌چیز جنون‌آمیز است و پریشان و آشفته و ناکام و تقدیر با جنگ درهم است:

«در جبهه همه‌چیز مشکوک است، خاکی که روی آن پا می‌گذاری، هرگوشه ممکن است یک مین آمادهٔ انفجار را زیر خود مخفی کرده باشی. فضایی که در آن جابه‌جا

می‌شـــوی، محل اوج و فرود گلوله‌ها و ترافیک ترکش اســـت. ثانیه‌ها هرکدام می‌توانند حادثه‌ای تدارک دیده باشند. هر لحظه با اضطراب. سر هر پیچ، پشت هر تپّه، در پناه هر درخت ممکن است تک‌تیراندازی در کمین باشد، حتی آب که گاه تکیه‌گاه می‌نماید، هر لحظه ممکن اســت غواصــی، تلّه‌ای در خود مخفی کرده باشد. هر جنبشی، هر سکونی، هر صــدایی، هر ســکوتی، مشــکوک اســت. حتی به آدم‌ها هم نمی‌توانی دل ببندی. هر لحظه ممکن است پروازکنند ...» (٤٥٧).

در حقیقت، شخصیّت‌های رمان مذکور در نتیجهٔ رنج، اضطراب و ترسی که متحمّل می‌شوند، اگزیستانس اخلاقی را تجربه می‌کنند. اغلب این شخصیت‌ها رسالت بزرگی را به دوش می‌کشند و جامعهٔ انسانی را وادار می‌کنند تا با بصیرتی واقعی به خود و دیگران بنگرند و به بینش انســانی و در نتیجه به اگزیســتانس ایمانی نائل شــوند. چنانکه پس از شــهادت برخی از آنها، فرمانده می‌گوید که نباید پشــت ســر شــهید حرف زد چون به مرحلهٔ سعادت ابدی رسیده است:

«پشــت سر شهید حرف نزنید. به جای اینها ذکر بگویید. حمد و قل هوالله بخوانید. برای او، برای خودتــان طلــب آمرزش کنیــد، اگر هم می‌خواهیــد یــادی از او بکنیــد، از خوبی‌هایش یاد کنید» (۳۸۷).

ابهت مرگ برای چنین افرادی که به اگزیستانسی ایمانی رسیده‌اند، شکسته می‌شود:

«هرکدام شــاید پیش خود حق داشــتیم. آنها که قدمی پیشتر بودند، تجربهٔ خشونت، ابهت مرگ را برایشــان شــکسته بود برای همین هم جایی برای چیزهای دیگری هم باز کرده بودند مثل هزل یا حتی عشق ...» (٦٣).

در این رمان، افرادی که به مرحلهٔ اگزیســتی ایمانی رســیده‌اند همواره عبای وحدتی آنها را به هم پیوند می‌دهد و یک روح جمعی برفضای استغاثهٔشان، وجود دارد:

«کم‌کم به دسته‌های پراکندهٔ افراد برمی‌خوردیم. جسته و گریخته. قیافه‌ها کمابیش به هم شـــبیه. یک روح پژمردگی همه را در خود غرق کرده بود. عبای وحدتی همه را در

خود می‌پوشـاند و شخصیت‌های گونه‌گون و مستقل را در خود محو می‌کرد. آن‌قدر که به نظر می‌آمد. به راســتی غیر از تک‌تک نفرات یک روح جمعی هم وجود دارد که مثل قندیلی زیر سقف جنگل آویزان است و در پرتو خود همه را یکرنگ می‌کند» (۳٦).

در مورد لحظه بعد از شهادت آهنج و رسیدن او به مرحلهٔ اگزیستانس ایمانی راوی چنین می‌گوید:

«صـدای اعتراض‌آمیز حیدر بود که از گرد راه رسـیده، یک راسـت رفت بالای سـر آهنج نشـســت، قرآن کوچکش را درآورده، شــروع کرد به خواندن: «فَبِأَیِّ آلَاءِ رَبِّکُمَا تُکَذِّبَانِ»! ... عطر یاس بشارت فریدالدین را می‌داد. /- داد از دست توفیق! همیشه جایی می‌آید که هیچ‌کس فکر نمی‌کند» (۳۸٤).

مردیهـا در این رمـان تئوری خود را در مورد وجود خـدا و مســئولیـت در مقابل هم‌نوعانش بیان می‌کند و به صـراحت نشـان می‌دهد که به دلیل انجام این مسـئولیت به جبهه می‌رود ولی اوضـاع اسـفبار شـهرهای مرزی و پیشـروی دشـمن و تصـرّف نقاط مرزی، همواره بهبودی اوضــاع را دشــوار می‌کند، به همین دلیل دچار یأس و بدبینی و نومیدی می‌شود:

«إلهی عَظُمَ البَلَـاء. جراحی روحی می‌کنی مـا را خـدایـا؟ می‌خواهی صــبرمـان را محک‌زنی؟ ما ناچاریم. ناچار.

یا بگدازم چو شـمع یا بکشندم به صبح چاره همین بیش نیسـت سوختن و ساختن

(سعدی، ۱۳٦۲: ۱۷۸)»

نویســنده از درگیری‌هایی که در میدان جنگ اتفاق می‌افتد، ابراز شــگفتی می‌کند و گاه دچار شـک و تردید در شـناختن دشمن اعم از ستون پنجم و ششم یا دشمن عراقی می‌شـود که هیچ راه حلی برای آن نمی‌یابد. شـاید این اصـل اگزیسـتانسیالیستی بهترین شــرح برای وصــف قســمت‌های مختلف داســتان باشــد: «من می‌توانم در ســطح موجودشــناختی، برای پی‌بردن به امکاناتم آزادانه دســت به انتخاب بزنم، یک شــرط

وجودشـناسانه نحوهٔ بودن اصیل من، احساس بیگانگی‌کردن در جهان، جهان را گم‌کردن و از آن جداشدن است» (خیّری‌راوری، ۱۳۹۰: ٤٠).

۷) گناه

«گناه به عنوان مؤلفه‌ای که همواره با ترس آگاهی (Fear of awareness) فلسفی انسان بـه ظهور و بروز می‌رسد» (کی‌یرکـه‌گور، ۵۳:۱۳۹۱)، همواره در کـاوش‌هـای وجودی فیلسـوفان اگزیستانس مطرح بوده است. در ادبیات اگزیستانسیالیستی علاوه بر مضامینی چون تنهایی، ترس و مرگ، اندوه، پوچی و بدبینی به این مقوله یعنی احساس گناه ناشی از مسئولیت انتخاب نیز پرداخته می‌شود:

«... ما هم مثل رود/ هیچ‌کس چشـمی نمی‌بندد به چشم دیگری در راه/ غرق/ با هم قهر/ امّا/ بی‌عداوت»/ امروز چرا این‌گونه بود؟ چرا این‌گونه شـد؟ فتنه بود آیا؟/ از کدام فتانه؟ / یا بخت بود؟ یارب از مادر گیتی به چه طالع زادم؟ هرچه بود آب سردی بود بر شعله‌ها یا نعره‌ای بود شکنندهٔ رؤیای شیرینی که در بیداری نیست» (٦٤).

در این رمان، بر اثر جنگ، با مردمانی درمانده و فلک‌زده و گاهی گیج و گول و آواره از جنـگ و فراری روبروییم کـه راوی بـا لحن طنزگونـهٔ تلخ خود، فرار آنهـا را گنـاه نابخشودنی تلقی می‌کند و با تمسخر لفظ «کرّار» را دربارهٔ آنها به کار می‌برد:

«در جـادّه، غوغـایی بود. آمبولانس‌ها به طرف معرکه هجوم می‌بردند و خودروهای نظـامی در عقـب‌نشـینی از هم سـبقـت می‌گرفتنـد: فرار، فرار بیداد می‌کرد. جماعت دسـته‌دسـته، پیوسـته یا پراکنده رو به وطن، ریوها پر بود و برمی‌گشـت. حتی روی ضدهوایی یا تانکر آب هم ده-پانزده نفر سوار شده بودند. به سختی می‌شد باور کرد که ورق به آنی این‌گونه برگشـته باشـد. این جماعت کرّار چگونه این‌سان فرار شده بودند. آن وقت به که امید داشـتند و الان از چه می‌ترسـیدند؟ راسـتی فاصـلهٔ میان شـکست و

پیروزی گاهی بیش از یک قدم نیست». قیافهٔ این جماعت رمیده شاید هم رقّت‌آور بود و هم نفرت‌آور ... » (۲۵۲).

یا جنگ و گریز را گناه نابخشودنی دشمن قلمداد می‌کند که توصیفاتی هراسناک از آن بدست می‌دهد:

«همه جنگ، صلح در مذبح. همه خون، جان در مسلخ. قتل نفس به غیر نفس الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ. قتّال، قتال، به کدامین گناه آواره می‌شوید؟ به کدامین گناه کشته می‌شوید؟ گناه نخستین آیا؟ خوردن سیب یا گندم هبوط. سقوط. در مغاک خاک چه رنگ است سرنوشت شما؟ سیاه، سیاه» (۱۱۶و ۱۱۷).

با این حال، اصلی‌ترین شخصیت‌های داستان، رزمندگان هستند که همگی به استقبال مرگ می‌روند و شهادت برای حفظ وطن را بر زندگی خود ترجیح می‌دهند لذا از جان و مال و فرزندان خود می‌گذرند و در جبهه نیز قدرت تصمیم‌گیری برای زندگی خود ندارند. از سوی دیگر، همین شخصیّت‌ها می‌ترسند با این حقیقت روبه‌رو شوند که تصوراتشان پوچ باشد. در تمامی روایت‌ها انسان‌ها به گونه‌ای دیگر مسخ شده‌اند:

«جنگ است نه وقت این حرف‌ها. این حرف‌ها جنگ و صلح سرش نمی‌شود، خواهش است، خواهش. لحظه‌ای پیش از چنگال مرگ گریختیم. مثل ماهی لزج از دست ماهیگیر و اینک، دقیقه‌ای بیش نیست که ایمن شده‌ایم، آنهم چه ایمنی! لرزان اما چه زود فیلمان یاد هندوستان می‌کند. داریم جنگجوی حرفه‌ای می‌شویم. تناوب خنده و گریه، مرگ و زندگی. عجالتاً از همین دم استفاده کنیم. پشت به خاک، چشم به آسمان. فعلاً زنده‌ایم» (۲۴۲).

بوی خیانت از ستون پنجم و بنی‌صدر و همکارانش، پستی و نابودی عزّت نفس خائنان در مقابل بلندمنشی و از جان گذشتگی فرماندهانی چون حیدر و هاشم و فرید به مشام می‌رسد. تنها فریاد استغاثه‌وار پنجه‌های رو به آسمان، در هنگام دعا و روضه است که به گوش، خوش می‌آید و این مطالب، مطابق با این بینش است که: «در

اگزیستانس، از سویی هر تفسیری از وجود انسانی مشروط به شرح و گزارشی از ایدهٔ گناه است، به این معنا که گناه حالت یا شرط پایدار طبیعت بشری است و از سوی دیگر در افق نگاه برخی از پیروان این فلسفه، یکی از امکانات فرد است و انسان پرتاب‌شده به درون این جهان محکوم به آزادی و مسئول سرنوشت جامعه و زمان خود است و باید مسئولیت این آزادی و گناهی را که به واسطهٔ اعمالش مرتکب می‌شود، بپذیرد» (مارسل، ٦٦:۱۳۸۷).

«ای روزگار! اما انقلاب یک هو بی‌خبر رسید ... حشیش و بیعاری اینها را با یک فوت سوت کرد ... کشیدمان بیرون. از راه میخانه به مسجد افتادیم. کی باور می‌کند؟» (٦٩).

نویسنده، فاصله‌گرفتن از گناه و در خطّ‌مقدم جنگیدن و نباختن را گاه از زبان شخصیت داستان معجزه‌ای قلمداد می‌کند:

«این هم بالاخره، شیوهٔ جدیدی از جنگ است. رزمندگان با کت و شلوار می‌آیند خطّ‌مقدم، ولی بعدش یواش‌یواش جنگی می‌شوند، اگر نبازیم واقعاً یک معجزه است» (۷۵).

در ادبیات اگزیستانسی، علاوه بر مضامینی چون تنهایی، ترس، مرگ، اندوه ، پوچی و بدبینی به احساس گناه ناشی از مسئولیتِ انتخاب نیز توجّه می‌شود. به همین جهت، غم و اندوه، مرگ‌اندیشی، عشق، کمبودِ نیروها و امکانات، انتقاد، آثار ویرانی جنگ، پرداختن به جلوه‌های گوناگون جبهه و اصول فرهنگیِ آن و رشادت رزمندگان، تقدیس و احترام شهیدان و مجروحین، توصیف عملیّات‌ها، مشروعیت دینی دفاع مقدس، تقبیح بنی‌صدر و فراریان از جنگ و دشمن سست‌عنصرِ سخت پابرجا، در رمان «در شعله‌های آب»، تمثیلی است برای تقدیس ایثار و فداکاری و غیرت و مردانگی و همین رفتار است که بهشتی آرمانی را رقم می‌زند.

در جامعه‌ای جنگ‌زده و پریشـــان و دچار بحران هویّت که اســـیر بی‌رحمی‌های آن می‌شـــود که در آن رفتارهای گمراه و از خود بیگانگی و عدم هویت دشـــمن و خائنان بازنمایی می‌شود و تصویر بی‌رحم و بیمارگونه‌ای از کشتن افراد توسط دشمن در میدان جنگ بدســت می‌دهد که نشانهٔ درنده‌خویی انسان‌های عصر مدرن نویسنده است. «دلیل این بدبینی و این جوّ سـیاه حاکم بر این آثار، اضـطراب ناشـی از اختیار و مسئولیت تام انسـان‌ها نه فقط در برابر خود بلکه در برابر همهٔ انسان‌های دیگر است. همچنین اموری مثل وانهادگی و غربت‌زدگی و تنهایی انسان در این جهان نیز مسبب فراهم‌شدن این جو است» (خیّری‌راوری، ۱۳۹۰: ٥٦).

روح کلی حاکم بر این اثر مانند برخی از آثار ادیبان مکتب اگزیســـتانســـیالیســـم، احســـاس غم‌بار زندگی اســـت و پیوســـته متوجّه دردســـرها و مصـــایب و مشـــکلات انســـان‌هاســـت. گاهی اهالی این جامعه با بلای خانمانســـوز جنگی تحمیل شـــده، مواجه می‌شـــوند ولی برخی نیز با شـــهادتشـــان راه پاک‌شـــدن و زیبا زیســـتن را می‌آموزند و می‌آموزانند و به اگزیستانس ایمانی نائل می‌شوند که پیوسته دنیا برایشان تنگ می‌شود و زمان کم‌رنگ: «لحظه‌ها ســـرنوشـــت را تعیین می‌کرد. برای همین دنیا تنگ شـــده بود و زمان کم‌رنگ» (۲۸). به همین جهت است که جنگ با دشمن بعثی، جنگ با کفّار قلمداد می‌شـود تا جایی که کشـتن عراقی‌ها برابر است با کشتن دشمنان امام حسین (ع) که در این سخنان حیدر، تجلی فرهنگ عاشورا را می‌توان دید:

«حیـدر ... گفت: /- برادران! قرآن می‌گوید فَإِذا لَقِیتُمُ الَّذِینَ کَفَرُوا فَضَـــرْبَ الرِّقابِ، هروقت این کفّار حربی را دیدید گردنهایشـــان را بزنید. آنهایی که بیشـــتر گناه کرده‌اند، مثل من، باید امشب بیشتر عراقی بکشند. چون حدیث داریم هرچه از این خدانشناس‌ها بکشید، گناهان می‌ریزد. همانطور که می‌دانید این ایام، ایام شهادت امام حسین است. در ضمن این حمله عقب‌نشینی ندارد یا پیروزی یا شهادت» (٤۳۲).

این چنین اســت که در این رمان با پیوندی فرامتنی و تاریخی، از وقایع تاریخی هم برای صـحنه‌گردانی حوادث داستان بهره‌برده می‌شود و به جنبهٔ اخلاقی و ایمانی اندیشهٔ وجودی نویســنده مبنی بر آزادی در رقم‌زدن ســرنوشــت خود پیوند می‌خورد؛ زیرا اگزیسـتانسـیالیسـم می‌گوید که «انسـان موجودی است که پیش از آن که تعریف آن به وســیله مفهومی، ممکن باشــد، وجود دارد» (ســارتر، ۲۷:۱۳۸٤). به این ترتیب «هیچ ماهیّت انتزاعی برای انســان وجود ندارد. در واقع هرکدام از ما صــرفاً در جهان وجود داریم و هر آنچه خواهیم شـد، سـرنوشت ما نیست، بلکه چیزی است که تماماً بسته به خود ماسـت از این رو، سـارتر بشـر را طرحی می‌داند که در سـوبژکتویته خود می‌زید» (همان، ۲۹).

مردیها پیوسـته، در این اثرِ خود، در پی حل مسـائل وجودی است. گویی زندگی را تا زمانی که به مرگ ختم می‌شــود، یک قصــهٔ غمناکی می‌داند. حتی برای کســانی که زندگی را پل عبوری برای رسـیدن به آخرت می‌دانند، باز هم این قصــهٔ غمناک حداقل جزو اول از زندگی آنان را شامل می‌شود زیرا جامعهٔ رمان، جامعه‌ای اسیر چنگال دشمن در هنگامهٔ جنگ اســت که با دردها و رنج‌های بســیاری مواجه اســت، چنانکه به طور خلاصه همهٔ مصیبت‌های این جامعه را با توصیفاتی وحشت‌زده بیان می‌دارد:

«گلـه‌ای از مـاهی‌های جوندهٔ خیال، در اطراف ضــمیرم نیش می‌زدند. می‌خوردند. نابود می‌کردند. انقلاب، مبارزه، امید، تغییر، رشـد، اسـلام، تولدی دوباره، اصلاح، صلاح، فلاح، انســان، لطف، لبخند –چه کردیم؟ دشــمن، دشــمن، توطئه، نقشــه، حمله، حمله، جنگ، گریز، تعقیب –چه می‌شـود آیا؟ نومیدی، تاریکی، بی‌پناهی، ضربه، از این سو، از آن سو، از هر سو، از درون، از بیرون، فشار، فشار، طاقت، تحمل –تا به کی؟ تا به چند؟ خدایا کمک کن. می‌آیند، می‌زنند، می‌کشـند، می‌سوزند، ویران می‌کنند و نمی‌روند. تقلّا، تلـاش، تنش، جهـدِ بی‌توفیق –چه باید کرد؟ خوزســتان، اهواز، آبادان، دزفول، کارون، کرخه، اروند، نفت، پول، شــرف، عزّت، غیرت، میهن، میهن، دین، ناموس، یعنی اینها را

از دســـت می‌دهیم؟ یعنی بـه زور می‌گیرند؟ کجا پناه بگیرم؟ هرجا برویم می‌آیند ...» (۱۸۵).

بر مبنـای این شـــواهـد، می‌توان گفـت گـاهی در این رمـان، مطـابقِ انـدیشـــهٔ اگزیسـتانسـیالیسـتی، انسـان موجودی است وانهاده. یعنی بشر نه نقطهٔ اتکایی در جهان درون دارد و نه در جهان برون، تا براســـاس آن راهنما و معیاری برای نیک و بد اعمال خود بیـابـد. تنها کاری که انســـان باید در قلمرو ارزش‌ها انجام دهد این اســـت که به ارزش‌هایی که انتخاب نموده وفادار بماند و هیچ‌گاه صـــداقت خود را از دســـت ندهد. انسـان موجودی اسـت که نمی‌تواند از زیر بار مسـئولیت شانه خالی کند و عذری برای کارهای خود بیابد.

۸) دوپارگی، شک و تردید

در رمان «در شـعله‌های آب» شـخصیت راوی هویتی مشخص و عینی ندارد و تا انتهای داسـتان، ناشناخته باقی می‌ماند؛ «بویژه، چون اول شخص است، برای خواننده مهم است که این *من راوی* کیسـت، ولی هیچ‌چیز راجع به *من* گفته نمی‌شـود، اسم، سن، شغل، ... همه نامعلوم اسـت. راوی موجودی نامتعیّن اسـت و گویی تردیدها، ابهام‌ها و اندیشه به هویت او هم راه یافته اسـت. شـاید برای بسـیاری از خوانندگان از ابتدا تا انتهای رمان، راوی علاوه بر روایت مهم‌ترین شـخصـیت داستان هم باشد، علی‌رغم این در غباری از ابهام پوشـیده اسـت و این، وسیله‌ای است تا بی‌هویتی و در خلأبودن شخصیت بهتر القا شود» (میرعابدینی،۱۳۷۸:۳۵).

اما راوی در عین این بی‌تعیّنی یک فلسـفی اگزیسـتانسی است که برخلاف سابقه و روابط مذهبی–انقلابی‌اش در رویکردش نسـبت به دشـمن تردید دارد. این گونه تضاد و تردید ســـرتاپای این رمان را از طریق مونولوگ‌های درونی راوی آن در خود حل کرده اسـت در همین‌جا، به پایان نمی‌رسـد؛ بلکه دامنهٔ تضـاد و شک به سایر شخصیت‌ها هم

کشیده می‌شود. امّا در این میان، اندیشه‌ها و گفته‌های عرفانی راوی بیشتر جنبهٔ تفنّنی دارد و جدّی نیست.

او اغلب، همراه و در وفاق با هاشم عملگراست. به هرحال، اگر عرفان‌بازی‌های راوی را تفنّنی ندانیم، رویّهٔ دیگری از تضاد در شخصیّت او آشکار می‌شود که دامنهٔ این تضاد، تضادهای دیگر داستان را در برمی‌گیرد. پارادوکس، پرسش، تردید، انفعال، بدبینی، چرخه‌ای است که راوی را مدام در خود می‌پیچاند:

«دوپارگی، شک، تلقین، جز رفتن راهی نیست؛ اما اگر نروم؟» (٤٥)، «گلوله‌ها، غریو وحشت، ترس می‌آورد یا می‌ریزد؟» (٤٤٥)، «زمین و آسمان هر دو با ما قهرند چرا؟ چه می‌شود سرانجام؟ در جبههٔ غرب خبری نبود آیا؟ هیچ نمانده بغضم بترکد، عاطفه‌ام جریحه برداشته یا عقیده‌ام؟ یا یکی به بهانهٔ دیگری؟» (٢٤٢).

این تضاد و تناقض‌ها سرانجام، به تردید می‌رسد. راوی به هیچ‌چیز اطمینان ندارد و چنانکه در متن داستان آمده است، «میخی درون کفشش فرورفته که پایش را می‌گزد و نمی‌تواند قدمش را قرص روی زمین [عمل] بگذارد» (٢٧٢). این تردید درمنتهی‌الیه منطقی خودش به انفعال می‌رسد. برش‌های زیر در این باره گویاست:

«حیدر به این فکر می‌کرد که چه می‌توان انجام داد، هاشم به این که چه باید کرد و من به این که چه می‌شود» (١٤٥). از میان این سه نفر، تنها نفر سوم (راوی) است که فقط به نتیجهٔ کار فکر می‌کند نه به آنچه می‌توان یا می‌باید انجام داد: «چرا این همه خلوص به بر نمی‌نشیند؟ خوب‌ها همیشه می‌بازند چرا؟ نکند بُرنده‌ها همیشه بَرنده‌اند؟ نه توان پاسخ است و نه جرأت پرسش. پس آیا می‌توان از درانداختن طرحی نو ناامید بود؟» (١٤٦).

این تردیدها و انفعال‌ها حتی می‌تواند به نوعی دم غنیمی شدن منجر شود: «پایان راه را کی می‌داند کی است؟ ول کن یک لحظه همه‌چیز را. ابنُ‌الوقت باش ... عشرت امروز را اگر به فردا بگذاریم، مایهٔ نقد بقا را چه کسی ضمان می‌شود؟» (١٥٨) و یا حتی

به نوعی بدبینی ناشی از اندیشهٔ اگزیستانسی راوی: «انبوه درد و دارو نه. انبوه زخم و مرهم هیچ. خار در پا و تیغ در دل. دست‌های نیمه‌افراشته، نگاه‌های شکسته، تن‌های کوفته. روح‌های فرسوده. هیچ در هیچ. همه جنگ. صلح در مذبح» (۹۵) و سرانجام وحشت و دعاکردنی تردیدآلود: «ترس و هراس و افلاس. همه فشار و توان نه. همه اضطراب و امید هیچ. آتش، نه، که مرگ راه را از شش جهت بسته و برون‌شویی نه. أَمَّنْ یجِیبُ الْمُضْطَرَّ إِذا دَعاه؟» (۱۹۸).

بینش روشنفکری و فلسفهٔ اگزیستانسی‌اندیشی راوی–نویسنده حتی در میدان جنگ و در مواجهه با دشمن گریبان او را رها نمی‌کند، از این که به دشمن شلیک کند دچار شک می‌شود و دنبال حق‌الیقین می‌گردد، ذهنش تا جایی درگیر مسائل فلسفی است که حتی در بحرانی‌ترین لحظات این فلسفه شک و تردید اگزیستانسی گریبان او را رها نمی‌کند. نه می‌تواند شلیک کند نه می‌تواند شلیک نکند و سرانجام، به دلهره ختم می‌شود و این ماجرا تا آخرین صفحهٔ کتاب ادامه می‌یابد. «کارون بوی عطر یاس می‌داد و نخلستان بوی پونهٔ وحشی. از دوردست‌ها صدایی می‌آمد، خنده و گریه به هم درآمیخته. نمی‌دانستم به کدام طرف بروم» (٤۱۳).

آخرین جملهٔ کتاب، «نمی‌دانستم به کدام طرف بروم» (٤۱۳) حاکی از آن است که شخصیت راوی عوض نمی‌شود؛ او با شک شروع کرده و با شک هم تمام می‌کند. شکی که برخاسته از انتخاب است. اگزیستانسیالیسم معتقد است که بشر در انتخاب خود آزاد است. این امر نشان می‌دهد هر عملی که من مرتکب می‌شوم تصویری از بشری می‌سازد که به عقیدهٔ «من» انسان باید این چنین باشد و این مفهوم مسئولیت بسیار عظیم بشری است که دلهره می‌آفریند: «بشر یعنی دلهره»، آن هم در بحبوحه‌ای که سیاهی همه‌چیز را در کام خود کشیده است:

«سیاهی همه‌چیز را به کام خود می‌کشید. با بی‌رحمی تمام. کافی بود گوشت را هم ببندی تا عدم را تصور کنی و شاید چند لحظه بعد هم تصدیق. آن هم از نوع حق‌الیقین.

تفنگم را محکم فشـردم. «چه کار کنم؟ ایسـت بدهم یا شـلیک کنم؟ اگر ایسـت بدهم ممکن اسـت فرار کنند. آره، باید شلیک کنم. اما آخر به کی؟ به کجا؟ ممکن است اولین رگبار به آنها نخورد ... دلم فرو ریخت ... «به کدام طرف شلیک کنم ...» (۱۸۷).

راوی با این که همواره وجودی شـاعرانه و عرفانی دارد، امّا واقعیت دارد و لمس می‌شود. گاه همچون خیام در پس هرچیزی مرگ را می‌بیند و گاه همچون حافظ از این کـه در چنین رنجی دسـت و پـا می‌زنـد، غرق در لذّت می‌شـود: «که در طریقت ما کـافریسـت رنجیدن» و منوّرها و انفجار و گریختن‌ها و حمله‌ورشـدن‌ها و فریادها و ضربان بلند قلبش او را به سلوکی معنوی می‌کشاند.

اصـلاً، او به جنگ آمده اسـت که دربارهٔ هستی، بیندیشد و به انسان، فکر کند؛ زیرا بشـر، اولین مسألهٔ اگزیستانسیالیست است و به همین جهت تلاش می‌کند تا با «مالک و صـاحب اختیار» قراردادن بشـر نسبت به آنچه هست، او را مسئول کامل وجود خودش گرداند. «بر این اسـاس ... انسـانی که تعریفی از پیش ندارد تلاش می‌کند تا در جریان زندگی تعریفی برای خود ایجاد کند و این همان چیزی است که اگزیستانسیالیسم از آن به عنوان «درون‌گرایی بشـر» یاد می‌کند. «مراد از درون‌گرایی این اسـت که بشـر هیچ نیست، مگر آنچه از خود می‌سازد» (سارتر،۱۳۸٤: ۳۰).

۳- نتیجه

در پژوهش حاضـر کوشـیده شـده اسـت به بررسـی تأمّلات نویسـنده در باب فلسـفهٔ اگزیسـتانسـیالیسـم در موضـوع‌هایی چون اندیشـهٔ جاودانگی، رنج، ترس، گناه پرداخته شـود. ترتیب بیان موضوع‌ها به گونه‌ای است که سیر تدریجی اندیشه‌های نویسنده را از مرگ‌اندیشـی و بیداری رنج‌آمیز تا چگونگی ایمان به خداوند، بیان می‌دارد. گاه اندیشـهٔ پرتشـویش و تردید نویسـنده –راوی دربارهٔ جامعه و انسان باعث شده است بسیاری از

شـخصـیت‌های داسـتانی وی عیبناک و ناقص باشـند، با این حال، از مرحلهٔ اگزیستانس استحسانی فراتر می‌روند و به مرحلهٔ اگزیستانس ایمانی و مطلق‌گرایی می‌رسند.

مردیها با نشـان‌دادن زندگی شـخصـیت‌های داستانش و تضادهای فرهنگی ناشی از جنگ، نسـبت به وضـعیت موجود معترض است. هرچند در ظاهر ماجرای نبرد گروهی از رزمنده‌ها از جمله راوی و دوسـتانش اسـت که به عنوان تم اصـلی داسـتان، «نقش قداست در تدافع از بنیان‌های جامعه‌ای که در برابر هجوم بی‌امان و ناجوانمردانهٔ دشمن» دارنـد امـا بعـد لایه‌های روایی متعدد دیگری در جریان داسـتان اهمّیت می‌یابند مانند بازخوانی واقعهٔ کربلا و عاشـورا از زبان حیدر و تحریک هم‌رزمان برای مبارزه با دشمن یا یکی‌دانستن دشمن با کفّار، یا استفاده از متون شعر و نثر کهن فارسی در لابلای برخی صحنه‌پردازی‌های خشن و اندوه‌بار جنگی.

عنصـر ناکاسـتنی یا حضـور ماوراءالطبیعه شـامل مرگ شخصیت‌های اصلی داستان می‌شـد که برای نجات جان هم‌وطنان، دسـت خالی با کمترین نیرو بر آن شـدند که با شـکستن سدّ کارون جلوی پیشروی دشمنی را بگیرند که بسیار مجهز و نیرومند بود اما خودشان در این پیروزی غرق و شهید شدند. جهان پدیداری به عنوان ویژگی دیگر «در شـعله‌های آب» اسـت که شـامل توصیف جزئیات واقع‌گرایانه از تمامی عوامل داستانی است که باعث می‌شود عنصر ماورایی نیز قابل باور شود.

اغتشـاش در تردیدها ویژگی دیگر باورپذیرسـازی عنصـر ناکاسـتنی است که نشان می‌دهد قرابت دو جهان جادوئی و واقعی در رمان نیز شـامل رویدادهایی اسـت که در زندگی روزمرهٔ غیرعادی رزمندگان در محیط جنگی رخ می‌دهد. با شـخصـیّت‌هایی که در ابتدا همانند انسـانی زمینی گرفتار طمع، وحشـت و گرسـنگی‌اند و حتی در پاره‌ای موارد نیز از خصـال انسـانی خود سـقوط کرده‌اند و در مرحله اگزیستانس استحسانی یا لذّت‌جویی قرار دارند ولی سـرانجام برخی مانند «آهنج» و «عبود» از این مرحله عبور کرده و با روبروشـدن با مشکلات، رنج و ترس از محیط و اگزیستانس اخلاقی را تجربه

می‌کنند و تحت تأثیر سرشت پاک که از روز ازل در ذات آدمی گذاشته می‌شود، قرار می‌گیرند که با گذشت زمان در طول رمان، این ذات پررنگ‌تر می‌شود و به مرحلهٔ اگزیستانس ایمانی نائل می‌شوند.

باید گفت که این داستان عصارهٔ عقاید وجودگرایانه نویسنده است که در رأس آنها سارتر قرار داد. شخصیّت‌های این رمان آنقدر نزدیک به مرگ زندگی می‌کنند که دیگر اعتمادی به زنده‌ماندن در ثانیهٔ بعد ندارند و نمی‌توانند در هیچ‌چیز این دنیای مادی معنایی بیابند. گاهی پوچی تنها پلی می‌شود که سوژهٔ انسانی را به جهان پیرامونش پیوند می‌دهد. در جهان وحشتناکِ جنگی ناخواسته که مردیها خلق می‌کند، به ندرت درهای بسته گشوده می‌شود. وجود مؤلفه‌های اگزیستانس نظیر مرگ، رنج، ترس و گناه، گواه این مدعاست که مسائل و دردهای نویسنده با مسائل جامعه و طبیعت و مرگ پیوند تنگاتنگی دارد و همسانی‌هایی را به نمایش می‌گذارد.

اصل دیگر اگزیستی، احساس دلهره و یأس است. راوی و هم‌رزمانش که به همه‌جای مناطق جنگ سرک می‌کشند از سوی دیگر، همواره در معرض حملات وحشیانهٔ دشمنان اعم از ستون پنجم یا دشمن عراقی قرار دارند که این امر، مایهٔ ترس و اضطراب او و همراهانش می‌شود که همان دلهره‌ای ناشی از وانهادگی در جهان است.

دو اصل دیگر وجودگرایی هم ناامیدی و بی‌معنایی نیز در داستان منتخب اتّفاق می‌افتد؛ با این توضیح که راوی و هم‌رزمانش از محیط ناآشنا و پر از وحشت منطقهٔ جنگی و شکست‌های پی در پی که در آن قرار گرفته‌اند، دچار دلهره می‌شوند و سعی می‌کنند با وجود عدم امکانات کافی جلوی پیشروی دشمن را بگیرند که گاهی نیز امیدشان تبدیل به نومیدی می‌شود. مثل زمانی که با اجساد شهدا روبرو می‌شوند و از این طریق اصل بی‌معنایی وجودگرایان هم در این داستان محقق می‌شود. در پایان باید گفت این رمان را چه تجلّی اعتقادات شخصی نویسنده بدانیم و چه آن را صرفاً تقلیدی از مبانی اعتقادی یک مکتب به شمار آوریم، رمانی است که نویسنده در نگارش آن

بیش از هر مکتب دیگر به مکتب اگزیستانسیالیسم نظر داشته و عناصر و اصول این مکتب را کمابیش در جای‌جای داستانش به کار برده است.

منابع

الف) کتاب‌ها

۱. احمدی، بابک (۱۳۸۱)، هایدگر و پرسش بنیادین، تهران: نشر مرکز.

۲. باتلر، جودیت (۱۳۸۱)، ژان پل سارتر، ترجمهٔ خشایار دیهیمی، تهران: ماهی.

۳. داد، سیما (۱۳۷۸)، فرهنگ اصطلاحات ادبی، تهران: مروارید.

٤. سارتر، ژان پل (۱۳۸٤)، دیوار، ترجمهٔ صادق هدایت، تهران: انشارات آزاد مهر.

۵. ـــــــــــ (۱۳۸٤)، اگزیستانسیالیسم و اصالت بشر، ترجمهٔ مصطفی رحیمی، تهران: سمت.

٦. ـــــــــــ (۱٤۰۰)، ادبیات چیست؟ ترجمهٔ ابوالحسن نجفی و مصطفی رحیمی، انتشارات نیلوفر.

۷. سعدی شیرازی، شیخ مصلح الدین (۱۳٦۲)، کلیات سعدی ،تصحیح محمدعلی فروغی، تهران :نشر طلوع.

۸. کی‌یرکگور، سورن (۱۳۹۱)، ترس و لرز، ترجمهٔ عبدالکریم رشیدیان، تهران: نی.

۹. مارسل، گابریل (۱۳۸۷)، فلسفهٔ اگزیستانسیالیسم، ترجمهٔ شهلا اسلامی، تهران: نگاه معاصر.

۱۰. مک‌کواری، جان (۱۳۷۷)، *فلسفه وجودی*، ترجمهٔ سعید حنایی کاشانی، تهران: هرمس.

۱۱. نوالی، محمود (۱۳۷٤)، فلسفه‌های اگزیستانسیالیسم و اگزیستانسیالیسم تطبیقی، تبریز، انتشارات دانشگاه تبریز.

۱۲. یاسپرس، کارل (۱۳۹۰)، زندگینامهٔ فلسفی من، ترجمهٔ عزت‌الله فولادوند، تهران، هرمس.

ب) مقالات

۱. اسکوئیان، عباس (۱۳۸۹)، «مرگ و نومیدی و ایمان در اندیشهٔ کرکگور»، پژوهشنامهٔ فلسفهٔ دین(نامهٔ حکمت)، دوره ۸، شماره ۱٦، صص ۷۵- ۱۰٦.

۲. حسن‌پور آلاشتی، حسین و عیسی امن‌خانی(۱۳۸٦)، «اگزیستانسیالیسم و نقد ادبی(بررسی رابطهٔ اگزیستانسیالیسم با نقد ادبی، جایگاه فیلسوفان این روش فلسفی (در مباحث نقد ادبی و بازتاب این مباحث در ادبیات معاصر ایران)»، فصلنامهٔ پژوهشهای ادبی، سال ٤، شماره ۱۷، صص ۸- ۳٤.

۳. شیرشاهی، افسانه (۱٤۰۰)، «تحلیل ساختار و محتوای رمان «در شعله‌های آب» از مرتضی مردیها»، ادبیات دفاع مقدس، دوره ۵، شماره ۱، صص ۱٤۵-۱٦٦.

٤. موسوی، سیدکاظم و فاطمه همایون (۱۳۸۸)، «اگزیستانسیالیسم هدایت و بن‌بست نوستالژی در سگ ولگرد»، ادب پژوهی، دوره ۳، شماره ۱۰، ص ۱۳۷-۱۵٦.

۵. میرعابدینی حسن (۱۳۸۰). «داستان‌نویسان ایرانی در سال ۱۳۷۸، مرتضی مردیها». بخارا. ش ۲۰، صص ۳۲-۵۰ .

٦. نبی‌زاده اردبیلی، ندا و عسگر صلاحی (۱۳۹۵)، «ردپایی از اگزیستانسیالیسم ادبی در داستان *انتری که لوطیش مرده بود*، اثر صادق چوبک»، پژوهش‌های ادبی و بلاغی، سال ۵، شماره ۱۷، صص ٦۵–۷۸.

ج) پایان‌نامه

۱. خیّری‌راوری، مهدیه (۱۳۹۰)، آثار و مبانی فلسفهٔ اگزیستانسیالیسم در آثار نجیب محفوظ با تکیه بر رمان «أولاد حارتنا»، [پایان‌نامهٔ کارشناسی‌ارشد، به راهنمایی عیسی متّقی زاده، دانشگاه تربیت مدرّس]. کتابخانه مرکزی دانشگاه تربیت مدرّس.

۲. وکیلی، کوثر (۱۳۹۷)، بررسی مقایسه‌ای ایمان و الحاد برآمده از موقعیّت‌های مرزی اگزیستانسیالی، [پایان نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی دکتر نعیمه پورمحمدی، دانشگاه ادیان و مذاهب]. کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه ادیان و مذاهب.

ج) لاتین

1. Barry, Vincent (2006). Philosophical Thinking about Death and Dying.Wadsworth Publishing. USA.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Reference List in English

Books

Ahmadi, B. (2002). *Heidegger, and the Fundamental question*, Nashere Markaz. [in persian]

Butler, J. (2002). *Jean Paul Sartre* (K. Dehimi, Trans.), Mahi. [in persian]

Barry, V. (2006). *Philosophical Thinking about Death and Dying*, Wadsworth Publishing.

Dad, (1999). *Dictionary of Literary Terms*, Tehran: Morvarid. [in persian]

Jaspers, K. (2011), *Philosophische Autobiographie* (I. Fooladvand, Trans.), Hermes. [in persian]
Kierkegaard, S. (2012). *Fear and Trembling* (A. Rashidian, Trans.), Nei. [in persian]
Macquarrie, J. (1998). *Existentialism* (M. S. Hanaei Kashani, Trans.), Hermes. [in persian]
Marcel, G. (2008). *The philosophy of existentialism* (S. Eslami, Trans.), Negahe Moaser. [in persian]
Navali, M. (1374), The Philosophies of Existentialism and Comparative Existentialism, Tabriz, Tabriz University Publications. [in persian]
Sartre, J. -P. (2005). *L' existentialisme est un humanisme* (M. Rahimi, Trans.), Samt. [in persian]
Sartre, J. -P. (2005). *Le mur* (S. Hedayat, Trans.), Azad Mehr. [in persian]

Articles

Shirshahi, A. (2021). Analysis of the Structure and Content of Morteza Mardiha's In Water Flames. *Journal of Sacred Defense Literature*, *5*(8), 145-166. [in persian]
Moosavi, S. K., & Homayoon, F. (2009). Hedâyat's Interpretation of Existentialism and the nostalgic dead end in "Stray Dog". *Journal of Adab Pazhuhi*, *3*(10), 137-156. [in persian]
Mirabedini, H. (2001). Iran's Story Writing in 1378 S. H. (First part: the first half of the year). *Journal of Bukhara*, 20, 31-37. [in persian]
Nabizade ardabili, N., & Salahi, A. (2017). Traces of existentialism literary in "monkey who owns was dead" by Sadegh Chubak. *Literary and rhetorical research*, *5*(1), 65-78. [in persian]
Oskooeian, A. (2010). Death, Disappointment and Faith in Kierkegaard's thought. *Philosophy of Religion Research*, *8*(2), 75-106. doi: 10.30497/prr.2012.1122

Thesis

Khayyeri, M. (2018). *The works and foundations of the philosophy of existentialism in the works of Naguib Mahfouz based on the novel "Children of Gebelawi"*, [Master's Thesis, Tarbiat Modares University]. Central Library of Tarbiat Modares University. [in persian]
Vakili, K. (2017). *A comparative study of faith and atheism arising from existential borderline situations*, [to guide: Naimeh Pourmohammadi, University of Religions and Denominations]. Central Library of University of Religions and Denominations. [in persian]